

BUDAPEST RÉGISÉGEI

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

SZERKESZTI

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT

A SZÉKES FŐVÁROSI MUZEUM VEZETŐJE

VII

TARTALOM

Ujabb kőemlékek az aquincumi muzeumban. Ismerteti Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.

Az eskütéri sisak. Irta NAGY GÉZA.

Aquamanile a fővárosi muzeumban. Ismerteti Dr. ÉBER LÁSZLÓ.

A baseli zsinat áthelyezése Budára. Irta ÁLDÁSY ANTAL.

Budapest emlékérméi. I. rész (folytatás). Irta GOHL ÖDÖN.

Értesítő.

*

Számos képpel

*

BUDAPEST

A SZÉKES FŐVÁROS KIADÁSA

1900

BUDAPESTI EGYETEM

UJABB KŐEMLÉKEK
AZ AQUINCUMI MUZEUMBAN

IRTA

Dr KUZSINSZKY BÁLINT

9162

1997-11-24

NYELVI ÉS SZAK

NYELVI ÉS SZAK

NYELVI ÉS SZAK

Az aquincumi múzeumba került kőemlékek első sorozatát a Budapest Régiségei V. kötete közölte. Azóta 3 év múlt el, mely idő alatt az aquincumi múzeum kőemlékeinek száma 72 újabb darabbal szaporodott. Csupán a feliratos kövek száma Aquincum területéről ma 433, melyekből az aquincumi múzeum maga 105 darabot őriz. Midőn Salamon Ferencz Budapest történetének első kötetét írta, még csak a CIL III. kötetében közzétett 201 feliratot használhatta fel s ha műve ma már elavúlt, úgy az első sorban az azóta napfényre került újabb leleteknek tulajdonítható. A feliratok ezen történeti és topographiai jelentősége különben a jelen publicatióból is kitűnik.

Mindjárt az első csoportba foglalt mérföldmutatóknak (1—5) köszönhetjük, hogy végre valahára legalább azzal a fontos kérdéssel tisztában vagyunk, hol kellett a tábornak állani.

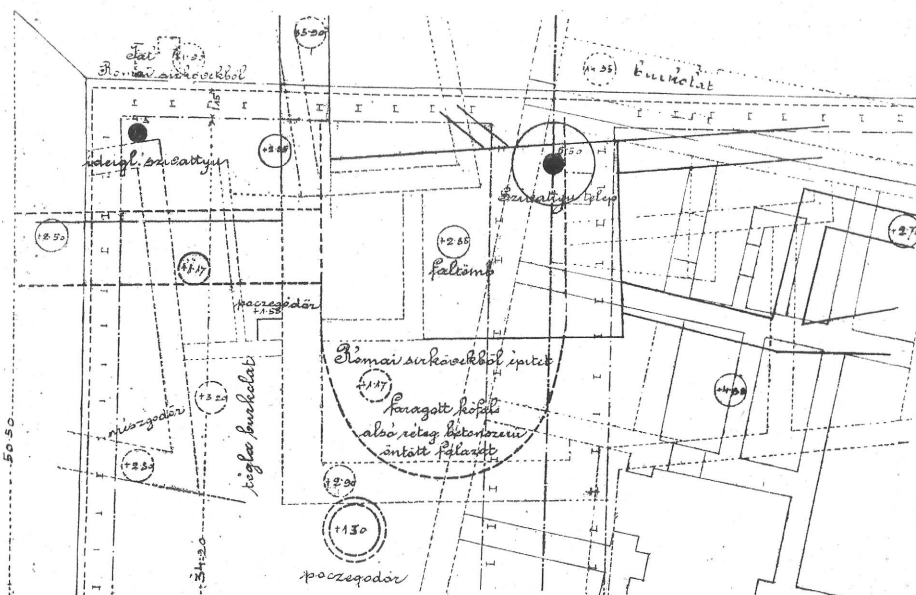
A különböző helyekről való oltárkövek csoportjából kiválnak a 6. számú, egy új helytartó nevével s a 13. számú, mely az első aquincumi ügyvédről emlékezik meg.

A 16. számú felirat ugyan még csak sejteti, hogy a rómaiak már Domitianus alatt szállották meg Aquincum vidékét, de már a budai Vigadó helyén talált sírkövek (17—20), melyekhez a szomszéd fazekas-téri 21. számú felirat is számítható, minden kétségen kívül még a Kr. u. I. századból származó emlékek s egyszersmind bizonyítják, hogy a *legio II adiutrix* volt az, mely mindjárt kezdetben Aquincumban tartózkodott. Az mindenesetre feltűnő, hogy a Hajógyár-sziget tájékától, hol a castrum keresendő, oly távol került napfényre a legrégebb aquincumi temető s csak úgy magyarázható meg, hogy az *Eravisci* vára inkább a mai Buda helyén állott, mint északra, Ó-Buda területén.* Topographiai szempontból még az a tanulsága van, hogy a hadi utat a mai Főutcza alatt kell keresnünk. Eddig a török-utczai sír volt a legdélibb pont ezen hadi út mentén.**

V. ö. Hampel, Az eraviscus nép és emlékei. Budapest Régiségei IV 50. l.
Arch. Értesítő I (1882) 136. l.

A következő csoportba tartozó síremlékek (22—24) a Császárfürdővel szemben épült katonai üdülőház helyéről egy második temetőhelyről tanuskodnak, mely nem lehetett sokkal későbbi, mint az előbbi, a mennyiben a 23. számú felirat szintén még az I. századból való, a 22. számú pedig igazolni látszik,* hogy a *legio X gemina* az alatt tartózkodott Aquincumban, míg a II. segédlegio Traianus dák háborúiban részt vett.

Egy harmadik temetőhelyről valók a 25—29. számú kőemlékek, mely a Bécsi-út 102. számú telkén feküdt. Ezek már a III. századból származnak s ha

Az eskütéri hídfő helyén talált falmaradványok, részben római kövekből építve.

nem is valamennyi darab elsőrangú fontosságú, a 25. számú sírkő minden bizonytalanságot feltűnést fog kelteni. Míg egyrészt a III. század katonai felszerelésével ismert meg, másrészt az első emlék, mely egy *legio cornicen* nevű kürtösét ábrázolja. Új a 28. számú sarkophág feliratában a *scolasticus* is.

A többi síremlék (30—34), melyek egyesével különböző helyeken tűntek fel, topographiai szempontból figyelemreméltó.

Nem várt, de annál öröndetesebb meglepetés volt, midőn a pesti oldalon az eskü-téri hídfő alapásásánál 8 m mélyen megtalált városfal, nevezetesen annak kerek tornya a számtalan római építészeti részlet mellett 27 darab felira-

* V. ö. CIL III S. 10517.

tos és dombormívű emléket (37—63) szolgáltatott. Föl kell tennünk, hogy Aquincumból hozták át építési anyagúl, úgy, hogy ebből is következethetjük, mikép pusztult el Aquincum. Sajnos, hogy a legtöbb darab csonka, mert vagy már mint ilyent használták fel, vagy azért, mert a középkori kötőanyag erősebbnek bizonyult, mint maga a mészkő s munkásaink csak töredékekben fejthették ki. Mindazonáltal úgy a tisztán dombormívű, mint a felirattal ellátott darabok között egyaránt figyelemre méltók akadnak. Az előbbiek között van 3 darab (37—39) Attis alakjaival, az 59. számú egy III. századbéli csonka katonát ábrázol, a feliratok között pedig a legkiválóbb egy centurioé (42), ki több legióban egymásután szolgált.

Az utolsó csoportot képezik a Szent-Endréről (Ulcisia castra) szerzett kőemlékek (64—72). Mint ajándékok kerültek az aquincumi múzeumba. De el is tekintve ettől, több szempontból igazolható, miért foglalnak ott helyet. Így a 64. számú felirat a legio II adiutrix egyik zászlótartójáé, a 68—72 sírköveken a női mellképek barbár viselete előfordul több aquincumi emléken is, nemkülönben a 69—70 sírköveken a kocsik is érdekes összehasonlításokra vezethetnek. A Dániel József telkéről származó 64—69 darabok sírok alkatrészeit képezték, a mire Aquincumban is volt példa, hol a Papfölddel szemben a Dunaparton fölfedezett temető sírjai szintén másodsor felhasznált faragott kövekből állottak. Ilyen volt továbbá a töki sír, melynek érdekes faragású részeit Vásárhelyi Géza földbirtokos őrzi Tinyén; ilyenek voltak a csákvári és bruck-ujfalusi sírok a Lajta mellett. A legsajátságosabb, hogy úgyszólván kivétel nélkül ben-szülött barbárokat ábrázoló sírköveket használtak volt fel e célra.

Adja az Ég, hogy az elmúlt triennium eredményéhez hasonló gazdag aratásról a Budapest Régiségei mielőbbi kötete számolhasson be!

★

1. Mérföldmutató, kerek oszlop, négyszögű lábbal, az ép törzs magassága 1,35 m, átmérője 43 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről (1898). Az igazgatóság ajándéka.

A felirat kivakart részeit pontokkal szokás jelezni, ha a betűknek nyoma maradt vagy legalább a helyreállítás minden kétségen fölül áll. Az olvasásban csak a császár egyes rövidített címei, nemkülönben a helytartói egészítendő ki.

IMP CAES M. Opellius
 SEVERVS Macrinus PIVS AVGVS
 TVS COS PROCOSTRIB VNICIA
 POTESTATE · ET OPELLIUS Diad
 um ENIANVS NOBI LISSIMVS
 CAESAR · VIAS ET PONTES VE
 TVSTATE CORRVPTRAS RES
 TITVERVNT · CVRA · AGENTE
 Aelio Tric Ciano leg. Aug.
 PR · PR · AB
 A Q MP
 II

*Imp(erator) Caes(ar) [M.
 Opellius] Severus [Macri-
 nus] pius Augus| tus co(n)-
 s(ul) proco(n)sul tribunicia|
 potestate et [Ope]lli[us Di-
 ad]um Jenianus nobilissimus|
 Caesar vias et pontes ve| tu-
 state corruptas res| tituerunt
 cura agente| [Aelio Tric]-
 c[iano leg(ato) Aug(usti)]|
 pr(o)pr(aetore ab| Aq(uinco)
 m(ilia) p(assuum)| II.*

A császárt, kinek nevében a mérföldmutatót állították, tulajdonképpen *M. Opellius Macrinus*nak hívták; a *Severus* név fölvételével *Macrinus* összekötetésbe akarta magát hozni elődje, *Caracalla* fényes családjával, nemcsak azért, hogy feledtesse lovagrendű származását, hanem azért is, hogy a Severusi ház híveit a maga részére nyerje. Fiát, *Diadumenianust* is felruházta az *Antoninus* névvel. Midőn 218 májns 16-án a katonák Emesában *Elagabalust* kikiáltották császárrá s vele a Severusi ház ismét visszaszerezte a trónt, az új kormány természetesen mindent elkövetett, hogy *Macrinus* emléke se maradjon fenn. De azért a bitorlott *Severus* nevet következetesen épen hagyták a feliratokban.

Macrinus nem volt katona s azért nem törődött sokat a határvédelemmel sem. Nevével ellátott mérföldmutatókat nem is ismerünk máshonnan, mint *Noricumból* és *Alsó-Pannoniából*. A *noricumiakon* (CIL III. 5708. 5728. 5736. 5837 add. 11833. 11841.) csak éppen a császár és fia nevei szerepelnek s a felirat szerkezete más, mint az alsó-pannoniai feliratoké.* De nem lehet kétség, hogy a mint *Alsó-Pannoniában*, úgy *Noricumban* is a helytartó volt az, ki tulajdonképpen az utak jókarban tartásáról gondoskodott. A minő az ó-budai felirat, olyan a többi is *Alsó-Pannoniából*: CIL III 10618 = 6467. 3714. 10629. 3720. 3724. 3725. 10635 = 3726. 10637. 10644. 10647. 10658 = 4636. Ugyszólván egy betű eltérés sincs köztük. Jellemző formulájuk a *cura agente*, mely után a helytartó neve következik. Tulajdonképpen *Dio Cassiusból* (78, 13) ismerjük. *Macrinus* előbb *Marcus Agrippát* küldte *Pannoniába*, utána pedig *Decius*

* Arch. Epigr. Mith. 1879. S. 161.

Triccianust, nyilván hálából, a miért részt vett az összeesküvésben Caracalla ellen, melynek Macrinus a trónt köszönhette. De már Macrinus megijedt Triccianus erélyétől és száműzte, Elagabalus pedig kivégeztette (Dio 79, 4). Ezért kellett a nevének is a mérföldmutatókról eltűnni. Mégis a CIL III 10644 feliratnak köszönhetjük annak megállapítását, hogy Triccianus nem volt, mint Dio írja, *Decius*, hanem *Aelius*. Marcius Agrippa nem lehetett sokáig Pannoniában, mert a mérföldkövek Triccianus nevével egytől-egyig még Macrinus uralkodásának első évéből származnak. Ellenben a noricumiakon *trib. potestate II* olvasható. Feliratunk Macrinust consulnak is nevezi, a miből kitűnik, hogy Macrinus ezen méltóságot, illetve annak jelvényeit szintén már 217-ben viselte s nem mint Fröhlich Róbert* fejtegette, csak 218 elejétől kezdve.

2. Mérföldmutató, hatszögű oszlop, láb nélkül, magassága 2,7 m, átmérője 52 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről.

IMP · CAES C
 IULVERO MAXI
 MINO INVICTO
 PIO · FELICI AVG
 PONTIFIC MAX
 TRIB · POTESAT
 P · P · PROCONSUL
 LEG · II · AD · P · F · MA
 XIMINIANA AB
 A Q
 M P
 II ·

*Imp(eratori) Caes(ari) C. |
 Jul(io) Ve[ro Maxi]mino |
 invicto | pio felici Aug(usto) |
 pontific(i) max(imo) | tri-
 b(unicia) potestat(e) p(atri)
 p(atricae) proconsul(i) | le-
 g(io) II ad(iutrix) p(ia) f(idelis) [Ma]ximiana ab |
 Aq(uinco) | m(ilia) p(assuum) | II.*

3. Mérföldmutató, elől, hol a felirat van, háromlapú, hátul kerekre faragott oszlop, láb nélkül, magassága 2,39 m, átmérője 57 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről.

* Arch. Értesítő X (1890) 328. l.

I M P C A E S C
 I V L V e r o M a x i
 m i n o I N V I C T o
 P . F . A V G . P O N T
 M A X . R I B . P o E S T
 P . P . C o S . P R o C N S v L
 e t C . J u l . V e r o
 M a x i m o N O B I
 L I S S I M o . C A E S A R I
 L E G . I I . A D . P F M a
 x i m i n i a n a a b A Q
 M P . I I

*Imp(eratori) Caes(ari) C. | Jul(io) [Vero
 Maxi|mino] invicto | p(io) f(elici) Au-
 g(usto) pont(ifici) | max(imo) trib(unicia)
 potest(ate) | p(atr) p(atriae) co(n)s(uli)
 proconsul(i) | [et C. Jul(io) Vero | Ma-
 ximo] nobi | lissimo Caesari | leg(io) II ad-
 (iutrix) p(ia) f(idelis) [Ma | ximiniana
 ab] Aq(uinco) | m(ilia) p(assuum) II.*

Mindenestre meglepő, hogy egy császártól ugyanazon helyen két mérföldmutató kerüljön napfényre. Mégsem teljesen azonos a két felirat. Az egyikén ugyanis C. Julius

Verus Maximinus egyedül szerepel, míg a másikon fiával, C. Julius Verus Maximussal együtt fordul elő. A pannoniai mérföldmutatók közül még a faddin (CIL III S. 10645), a podgajcein (Szlavonia, u. o. 6465) s a pilis-szántóin (u. o. 11340) találjuk Maximinust magában.

Maximinus 235 márczius havában került trónra; a katonáktól kiáltatván ki Augustussá, nem szorult a senatus elismerésére s mint Caracalla és Macrinus, a hagyományos jelzőket *Pius Felix proconsul trib. pot.* maga adományozta magának. Mindezek a címek előfordulnak a mérföldmutatón, mely fiát nem említi, ellenben a melyiken fia is meg van nevezve, az atya címeihez még a *consul* járul. De mint a CIL III 6465 feliratról kitűnik, Maximinus már volt *consul designatus*, mielőtt fiát Maximust caesarrá nevezte ki. Még 235-ben kellett azonban ennek is megtörténni, mert mindkét mérföldmutatón a pusztá *tribunicia potestate* szerepel s csak 236 január 1-étől kezdve tűnik fel a trib. pot. II.

A császárok nevei dativusban állván, a 2. és 3. mérföldmutatók úgy is tekinthetők, mint emlékkövek, melyeket a *legio II adiutrix* állított a császárok tiszteletére. Viszont Maximinus azzal tisztelte meg a legiót, hogy a *Maximiniana* melléknévvvel ruházta fel. Most először találkozunk vele.

Ez a viszony császár és katonaság között annál inkább érthető, mert Maximinus mint testestől-lelkestől katona tudatában volt azon feladatoknak, melyeket a birodalom határvédelme reá rótt. Még 22 mérföldmutató ismeretes Pannoniából, melyek nevéhez fűződnek, az Aquincum-brigetioi útról 2, az Aquincum és castra Ulcisia (Szent-Endre) közöttiről 3, a brigetio-arrabonai útról 2, a carnuntum-vindobonairól 1. A legtöbb azonban Aquincum és Sirmium között került napfényre, 14 db. Ez a vonal a Duna mentén leginkább volt ve-

szélezetve, de Maximinus, miután a Rajnánál helyreállította a limest, Sirmium vidékére sietett, a sarmatákat és dákokat egyaránt megverte s a *Sarmaticus Maximus* és *Dacicus Maximus* címekre tett szert. V. ö. CIL III 3736 = 10649.

A senatus elkeseredett ellensége lévén Maximinusnak, már I. Gordianus fellépésekor elpártolásra szólította fel az összes helytartókat, sőt híveit kivégeztette.* Végre is Maximinust és fiát a katonák ölték meg. Emlékök kiírtása a senatus utolsó diadalát jelentette. Köveinken minden tulajdonnév, még a legiónak adományozott jelző is el van tüntetve.

4. Mérföldmutató, kerek oszlop, négyszögű lábbal, a ketté tört törzs 2'47 m magas, a láb 60 cm. Átmérője 58 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről. A felirat betűi vörösre voltak festve s a festék nyomai még fenmaradtak. A sorok végén levő pontokat többnyire csak festékekkel jelezték.

I M P · C A E S
M · I V L · P H I L I P P O
P · F I N V I C T O · A G
P O N T · M A X I M O
P A R T H I C O · M A X I M O
T R I B · P O T E S T · C O S
P · P · P R O C O S · E T ·
M · I V L · P H I L I P P O
N O B I L I S S I M O C A E S
E · M A R C I A E · O T A C I L I A E
S E V E R A E · S A N C T I S S I M A E
A G · C O N I V G I · A G · N ·
M A T R I · C A S T R O R V M · E ·
E X E R C I T V V S · L E G I I A D ·
P · F · P H I L I P P I A N A · D E V O T A ·
N V M I N I · M A I E S T A T I Q V A E
E O R V M ·
a b · A Q · M P ·

II

*Imp(eratori) Caes(ari) | M. Jul(io)
Philippo | P(io) F(elici) invicto Au-
g(usto) | pont(ifici) maximo | Parthi-
co maximo | trib(unicia) potest(ate)
co(n) s(uli) | p(atri) p(atriciae) pro-
co(n) s(uli) et | M. Jul(io) Philippo |
nobilissimo Caes(ari) | et Marciae
Otaciliae | Severae sanctissimae |
Aug(ustae) coniugi Aug(usti) n(o-
stri) | matri castrorum et | exercitus
leg(io) II ad(iutrix) | p(ia) f(idelis)
Philippiana devota | [n]umini ma-
iestatique | eorum | [ab] Aq(uinco)
m(ilia) p(assuum) | II.*

A CIL III 10619 felirat szóról-szóra megegyezik vele, legfőlebb az ünnet föl, hogy amabban *exercitus*, ebben pedig 14. s. *exercitus* áll.

Az arab *M. Julius Philippus* III. Gordianus gárdapræfectusa volt s 244-ben utódja lett, miután Philippust a katonák megölték. Azonos nevű fiát azonnal

* V. Max. 15, 4 ubique amici et administratores et duces tribuni et milites Maximini interfecti sunt.

uralkodótársává tette, ki 247-ig azonban csak a *nobilissimus Caesar* nevet viselte. Mint ilyen szerepel mérföldmutatónkon is. A *mater Augusti et castrorum* címet először Julia Domna, Sept. Severus neje vette föl. A *mater castrorum et exercitus*, melyet Marcia Otacilia Severa visel, a 10619 és 10640 mérföldköveken is fordul elő. Philippus uralkodásának első évében még csak *consul designatus* volt, a consuli címet, melynek mérföldmutatónk is nevezi, először 245-ben viselte. Csakhogy ezen évre már a második *tribunicia potestas* esett.

Philippusnak, mint katonának kétségkívül szíven feküdt a birodalom biztonsága, talán csak szerencséje volt kisebb tehetségénél. Hogy mennyire gondoskodott az utak jó karban tartásáról, a mérföldmutatók hosszú sora bizonyítja. Egyedül 18 pannoniai mérföldmutatón szerepel neve, ritkán egyedül (CIL III 11337. 4634), fiával csak egyetlen egyszer (u. o. 3716), gyakrabban feleségével (u. o. 3717. 11328. 4626. 11334=4627), a legtöbbször azonban fiával és feleségével együtt (u. o. 10619. 10620. 3718. 10627. 10640. 10654=3641. 11326. 11329. 11336. 4631. 4648). Többségük az aquincum-sirmiumi útvonalon került napfényre.

Ezt a mérföldmutatót is a *legio II adiutrix* állította Philippus és családja tiszteletére. Hódolatát külön kifejezik a *devota numini maiestatique eorum* szavak, melyek különben a császári emlékkövek feliratainak jellemző részét alkotják. A legio viszont a *Philippiana* megtisztelő jelzőt viseli, melylyel még a CIL III 10619 feliraton találkozunk.

Valamint ezen, úgy a többi mérföldmutatón sincsenek a tulajdonnevek el-tüntetve, jóllehet Philippust és fiát utódja, Decius ölette meg 249-ben. Az igaz, hogy Philippus a csatában vesztette életét.

Feltűnhetik, hogy mérföldmutatóink az első uralkodási évekből származnak, a mi kevés kivétellel általában a mérföldmutatókra nézve áll. Úgy látszik, hogy minden trónváltásnál, de főleg, midőn az előd emlékét is törölni akarták, egy más mérföldmutatót állítottak az új uralkodó nevével. Tényleg éppenséggel nem ritkák az oly lelhelyek, hol több mérföldmutatót találtak együtt, melyek kisebb-nagyobb hézaggal egymás után uralkodó császároktól valók. Így Heidelbergben ugyanazon helyen Elagabalus, Alexander Severus, III. Gordianus, Philippus, Decius, Herennius és Valerianus mérföldmutatóira akadtak,* Sinzheim és Steinbach között (Baden) Caracalla, Elagabalus, Alexander Severus és III. Gordianus mérföldmutatóira,** stb. Pannonia területén ilyen lelhelyek a következők: *Pétervárad* (Nerva, illetve Elagabalus CIL III 3700, Gordianus u. o.

* C. Christ, Bonn. Jahrb. 1877. S. 10—29.

** Correspondenzblatt der Westd. Zeitschrift 1894 S. 195.

3701, Claudius Gothicus u. o. 3702), *Nádorkert* Budán (Alexander Severus u. o. 3710, Maximinus és Maximus u. o. 3711=10621, Galerius Maximianus u. o. 3712), *Promontor* (Elagabalus u. o. 3713, Macrinus és Diadumenianus u. o. 3714, Philippus és neje u. o. 3717, Philippus, fia és neje u. o. 3718 s egy, mely csonka u. o. 3716); *Promontor és Tétény* között (Macrinus és Diadumenianus u. o. 10629, Severus Alexander u. o. 10628, Philippus, fia és neje u. o. 10627), *Ivácsa* (Severus Alexander u. o. 3721, Maximinus és Maximus u. o. 3722), *Pusztla-Baracs* (Maximinus és Maximus u. o. 10639, Traianus Decius u. o. 10641), *Szent-Endre* (Severus Alexander u. o. 3738, kétszer Maximinus és Maximus u. o. 3739. 3740, két csonka u. o. 3740. 3741), *Csév* (Philippus, fia és neje u. o. 4631, Maximianus Herculeus u. o. 4632), *ugyanott* (Philippus u. o. 4634, Maximianus Herculeus u. o. 4633), *Klein-Schwechat* (Sept. Severus és Caracalla u. o. 4642, Maximinus u. o. 4643, Gordianus u. o. 4644, Traianus Decius u. o. 4645, Valerianus u. o. 4646), és *Inzersdorf* (Antoninus Pius u. o. 4649, Sept. Severus és Caracalla u. o. 4650, Traianus Decius u. o. 4651, Valerianus és Gallienus u. o. 4653).

Már maga az a körülmény, hogy a négy mérföldmutató is, melyekről szó volt, egy helyen rakásra heverve került napfényre, kétségtelenné teszi, hogy a császárok, kiktől valók, egymás után állították fel azon helyen. Eredetileg bizonyára több darab is volt ott, mert csakugyan érthetetlen, mikép hiányozhatik a sorozatból Severus Alexander, kitől úgyszólván minden pannoniai útvonalon kisebb-nagyobb számmal maradtak fenn mérföldmutatók. Hogy ugyanazon pont megjelölésére szolgáltak, mutatja különben a 4 darabon ismétlődő szám is, mely a távolságot jelezte.

A mérföldmutatók, mivel a császárok neveivel vannak ellátva, magukban véve érdekes történeti okmányok, de még nagyobb topographiai jelentőségük, ha azon helyen találjuk, hol eredetileg állottak. Két dologra nézve mindenesetre döntő bizonyítékok, először arra, merre ment a hadiút, másodsor pedig annak a helynek pontos meghatározására, a honnan a számítás kezdődött. Tényleg egyedül mérföldmutatóink fölfedezésének köszönhetjük, hogy magát az utat is legalább 10 m. hosszúságban felásathattuk. A lelhely a Budapesti téglagyár r. t. telepének északi szélén fekszik, a Hármás határhegy tövében menő Bécsi úttól mintegy 200 m. távolságra s mert a kiásott útrész délkeleti irányt követ, semmi kétség, hogy azon útról van szó, mely a vörösvári völgyön át Aquincumot Brigetióval kötötte össze.

Még nevezetesebb a másik eredmény, mely az út kiinduló pontjára vonatkozik, a mennyiben az a tábor (*castrum*) volt. Hogy a castrum a lelhelytől keleti irányban, a merre a papföldi ásatások vannak s a melyeknek nyugoti oldalán a

castrumot bold. Torma Károly constatálni vélte, nem feküdhett, már a felásott útdarab iránya valószínűvé teszi, egészen kétségtelenné válik azonban, hogy ha a 2 római mérföldet (egy mérföld = 1.4785 km.), mely számmal a mérföldmutatók megjelölve vannak, keleti irányban lemérjük, mivel akkor éppen a Duna közepébe jutunk.

Arra nézve, hogy a castrumnak a Papföldtől délre, nevezetesen a mai Hajógyárszigeten s attól nyugotra kellett állani, sok körülményt lehetett felhozni, még mielőtt mérföldmutatóinkra bukkantunk.* A főbbek: 1. Transaquincum fekvése, mely a Vizafogónál csak úgy érthető, ha vele szemben a Hajógyárszigeten fekszik az aquincumi tábor. Összefügg vele a dunai hid, melynek czölöpeit Zsigmondy Gusztáv az elpusztult Fürdősziget helyén látta és a melyen Capellianus helytartó által Neptunusnak dedicált oltár** állott. 2. A tekintélyes épületmaradványok a Hajógyárszigeten, melyek a lépten-nyomon található bélyeges téglák tanúsága szerint a katonaságtól származnak. 3. A Laktanya utczában, szemben a Hajógyársziget közepével 1889-ben felfedezett s helytartóktól való 11 oltárkö. Az, hogy ezen lehely környékén még néhány azonos jellegű oltárköre is akadtak, csak úgy magyarázható meg, hogy a castrum praetoriuma, a hol eredetileg valamennyinek helye volt, közelökben keresendő. A legdőntőbb bizonyítékul mindazonáltal a téglagyári mérföldmutatók szolgálnak, mert ha lehelyüktől a felfedett útdarab egyenesen meghosszabbított vonalában a 2 római mérföldet lemérjük, a kiinduló pont csakugyan a hajógyárral szemben fekvő zsidó temetőre esik. Az út természetesen a castrum egyik kapujából indult ki, valószínűleg az északiból, a honnan a Szent-Endrére (Ulcisia castra) vezető dunaparti út is kiágazott. Sajnos, a vidék házakkal van beépítve, melyek épügy, mint a temető, a tervszerű ásatásoknak útját állják. Még a Gyárszigeten is egyelőre nehézségekbe ütköznek a kutatások.

5. Mérföldmutató alsó része, négyszögű lábbal, a kerek törzs 85 cm magas, átmérője 52 cm. Felülete elöl erősen le van horzsolva. A Római Fürdő területén, a háztelep délnyugoti sarkától 100 m. távolságban került napfényre. Ringer Lajos ajándéka.

Mindenesetre az Aquincumból Ulcisia castra felé vezető útról való. Még akkor is, ha nem találtuk eredeti helyén, nem valószínű, hogy nagyon messziről czipelték volna oda. A legsajnálatosabb, hogy a távolságot jelző szám is elenyészett s így a tábor helyének kérdésénél a kőnek nem vehetjük hasznát. Pedig

* Kuzsinszky, Az aquincumi castra kérdése. Arch. Értesítő XVII (1897) 395—405.

** CIL III 3486.

igen fontos adalékot szolgáltatathatna hozzá, a mennyiben igazolná azon adatokat, melyeket az óbudai téglagyári mérföldmutatóknak köszönhetünk.

★

6. Oltár, két darabban, magassága 150 cm, szélessége derékban 41 cm, vastagsága 26 cm. A Margitsziget déli végén, állítólag kotrás közben akadtak reá (1898). Mikos József mérnök ajándéka.

Elöl a kiugró párkányok le vannak faragva, a felső párkány fölött a sarokokat egy-egy körbe foglalt rózsza díszíti, a mezőt köztük pedig két csigavonal tölti be. A felirat alatt a mező fele üres.

DIIS PATRIIS
 CONSERVATORIBVS
 V · FLAVIVS
 APER · V · P ·
 PRAESES
 VOTVM
 LIBENS
 M · POSVIT

*Diis patriis | conservatoribus | L(ucius) Flavius |
 Aper v(ir) p(erfectissimus) | praeses | votum |
 libens | m(erito) posuit.*

Dis conservatoribus szól a CIL III 3419 aquincumi felirat is. De mint a CIL III 7954 felirattól kitűnik, a *patrii* jelző nem vonatkozott a római állam isteneire, hanem azokra az idege-
 nekre, kiknek tiszteletét az állam csak tűrte. A vallási synkretizmusnak min-
 denesetre érdekes példája, s annival figyelemreméltóbb, mert L. Flavius Aper,
 ki az oltárt felállította, *praeses* volt. A *praeses* alatt a tartomány (ez esetben csak
 Alsó-Pannoniáról lehet szó) helytartója értendő, a kinek hatásköre azonban
 csak a polgári ügyekre szorítkozott. A katonaság élén a *dux* állott. A *legatus*
Augusti pro praetore a két hatáskört egy személyben egyesítette, szétválasztásu-
 kat azonban már az első császárok megkezdték, míg végre Severus Alexander
 (222—235) a legtöbb tartományban végrehajtotta.* Csakis ezen császárt követő
 időből származhatik tehát feliratunk. Ammianusból (28, 1, 5) az tűnik ki, hogy
 a *praeses* székhelye *Sopianae* (Pécs) volt, de feliratunk már a második, illetve
 harmadik, mely Aquincumban került elő, míg Pécsről még nem ismerünk
 olyant, mely helytartóról szólna.** Az igaz, hogy a másik két feliratban (CIL III
 3424. 10424) a *praeses* helyettese (*agens vices praesidis*) fordul elő s csupán
v(ir) e(gregius), holott a *praeses*, ép úgy mint a *dux*, a *v(ir) p(erfectissimus)*
 címet viselték. A legati *Augusti pro praetore viri clarissimi* voltak (Renier 77).

* Vita 24, 1 provincias legatorias praesidiales plurimas fecit

** A CIL III 10285 felirat, mint Domaszevski sejtí, Ó-Budáról került Pécsre. Die Religion S. 43.
 Ann. 184.

Nagy Constantinus a címzések pontosságát megállapította s azóta a következő 5 rangosztályt különböztették meg: 1. *virii illustres*, 2. *spectabiles*, 3. *clarissimi*, 4. *perfectissimi*, 5. *egregii*.

7. Oltár, magassága 68 cm, szélessége derékban 30 cm, vastagsága 21 cm. Ó-Budán, dr. Reisz Mór orvos Polgár-u. 12. számú háza alapozásánál találták (1900). Hofhauser Elek építőmester ajándéka.

Abacus nélkül.

i . O . m .
 A N T O N .
 / E C V R V S .
 D V P L . L E G . II
 A P . F . G . V . S . M
 I M P . D . N G O R D
 A N O E P O M P E
 I A N O C O S

[I.] o. [m.] | Anton(ius) | [S]ecurus | dup-
 l(arius) leg(ionis) II | adi(utricis) p(iae) f(ide-
 lis) G(ordianae) v(otum) s(olvit) m(erito). |
 Imp(eratore) D(omino) n(ostro) Gordi|ano
 et Pompe|iano co(n)s(ulibus).

Antonius Securus, ki Jupitert ezen oltárkövel megtisztelte, a legio II adiutrix azon katonái közé tartozott, kik vitészségükkel a dupla zsoldot (*duplarius*) kiérdemelték. A legio II adiutrix több ily katonája ismeretes már: CIL III 3458. 3556. 10505. Lehetnek annyira számosan, hogy külön csapatot képeztek. Vegetius II 7. A CIL VIII 2564 felirat, melyet a legio III Augusta duplariusai Elagabalus tiszteletére készítettek, csonka ugyan, mégis 109 nevet tartalmaz.

A legio II adiutrix a *Gordiana* megtisztelő címet viseli, ép úgy mint a CIL III 3520 feliraton. Különben maga Gordianus császár is szerepel kövü-
 kön — mint consul. Nem lévén mellette semmi szám, a kő 241 előtt készült, mert ezen évben Gordianus, ugyancsak Pompeianus társaságában már másod-
 szor viseli a consuli címet.*

8. Oltár, magassága 120 cm, szélessége derékban 46 cm, vastagsága 40 cm. Találták Ó-Budán, Schlesinger Ignác Pacsirtamező-utca 28. sz. házá-
 nak alapozásánál, hátul, 2 m mélyen (1899). Schlesinger Ignác ajándéka.

Az abacus oldalszéleit egy-egy párna díszíti, melyek között tányéralakú mélyedés van.

* Klein, Fasti consulares p. 103.

I O M
 MANTONI
 VSSOTERI
 CVS PRO
 SEETSVIS
 V S L M

*I(ovi) o(plimo) m(aximo)|M. Antoni|us Soteri-|
 cus pro|se et suis|v(otum)-s(olvit) l(ibens) m(erito).*

M. Antonius Sotericusról, ki az oltárt a maga és övéi nevében fogadalom következtében állította Juppiternek, a felirat nem mondván meg, hogy mi volt, azt kell következtetnünk, hogy a polgári osztályhoz tartozott. A Sotericus cognomen ezuttal először fordul elő pannoniai feliratban. Ellenben feltalálható két dalmatiai kövön (CIL III 2131. 2532).

9. Oltár, magassága 102 cm, szélessége derékban 39 cm, vastagsága 24 cm. Az újlaki téglagyár ó-budai telepéről (1899). Linzenpolz Jakab ajándéka.

I O M
 C · I V L I V S
 F A V E N T I N U S
 C O R N I C · L E G
 L E G · I · A D I · R O
 S A · S V · S V O R M Q
 O M N I V M
 V · S · L · M

*I(ovi) [o(plimo) m(aximo)]|C. Julius |Faventi-
 n[us]|cornic(ularius) leg(ati)|leg(ionis) I adi(utric-
 cis) pro|sal(ute)sua suorumq(ue)|omnium|v(otum)
 s(olvit) l(ibens) m(erito).*

A csonka párkányon épen maradt I betűre szükségkép O és M következett. C. Julius Faventinus az oltárt a maga és összes hozzátartozóinak jólétéért állította Juppiternek. A *legio 1 adiutrix*, melyben Faventinus szolgált, tudvalevőleg Brigetióban (Ó-Szőny) állomásozott, de Caracalla (198—217) óta az alsópannoniai helytartónak volt alárendelve. Megmagyarázható tehát, ha emlékeivel Aquincumban is találkozunk. CIL III 3524. 10512. 10458.

Az első eset azonban, hogy aquincumi feliraton a *legio* parancsnoka (*legatus legionis*) mellé rendelt altisztről legyen szó. Ez a második felirat az aquincumi múzeumban, melyben *cornicularius* fordul elő. Budapest Régiségei V 147. l. 78.

10. Oltár, magassága 90 cm, szélessége derékban 32 cm, vastagsága 17 cm. Szent-Endrén, a kath. egyház dézsmaházának lépcsőaljában állott befalazva s mint Kada Mihály plébános ajándéka került az aquincumi múzeumba. Az abacus előlapja díszítve volt, a felső párkányt a jobb oldalon lefaragták, a betüket többé-kevésbé kimosta az eső.

A feliratot már Katancsich (itin. a. 1796 és geogr. I 429) leírta s másolatát közli a CIL III 3640. Az eltérések Katancsich olvasása s a mai olvasás között a kettőnek egymás mellé állításából eléggé szembetűnnek.

Az első Katancsiché.

/ / M	i . o . M	
PRO S A L V	PRO S A L V	[I(ovi) o(plimo)] m(aximo) pro
E	te d . N . T	salu [te d(omini) n(ostri) T. Ju-
VL VALES	IVLVALES	l(ius) Vale(n)s [m(iles)] coh(ortis)
V C ° H ∞ N	m C ° H ∞ N	(miliariae) n(ovae) [S(everianae)]
LSS · E · SVIS	S S S E SVIS	S(urorum) s(agittariorum) [pro se]
V · S · L · M	V S L M	et suis v(otum) s(olvit) l(ibens)
		m(erito).

Az első sorból fenmaradt M nem hagy kétséget az iránt, hogy az oltár Juppiternek volt dedicalva. A kinek üdvéért T. Julius Valens állította, csak a császár lehetett, de a 3. sorban legfőlebb D(ominus) N(oster) férhetett el, melyek közül az N betű kétségtelen. A korra következtethetünk a cohors *Severiana* melléknevéből. Semmi esetre sem lehet korábbi a kő Severus Alexander-nél (222—235). A Valens cognomen is különben a III. századra vall. Budapest Régiségei V 111. l. 9.

A *cohors miliaria nova Surorum sagittariorum*, melynek katonája Julius Valens volt, nem ezuttal először tűnik fel szent-endrei feliratokon (CIL III 3638. 3639.), úgy hogy semmi kétség nem lehet az iránt, hogy Szent-Endrén volt a tábora. Egy-egy emléke ismeretes még a szomszédos Visegrádról (CIL III 10587) és a még közelebb fekvő Leányfálváról (CIL III 10581). A pannoniai katonai diplomákon azonban, melyek az I. és II. századból valók, nem találjuk, a miből azt kell következtetnünk, hogy csak a III. században került hozzánk. Mint a neve mutatja, eredetileg syriaiakból ujonczozták s a legénység íjjakkal volt ellátva. A *nova* jelző a cohors ujjaszervezésére enged következtetni, végre a *miliaria* is megkülönböztette a többtől az által, hogy kétszer oly erős volt.

A 6. sorban a kőfaragó elnézésből a *pro se* szavakat kihagyta. V. ö. Budapest régiségei V 111. l. 9.

11. Oltár, felül csonka, párkány és abacus nélkül.

I O M Magassága 40 cm, szélessége derékban 30 cm, vastagsága
E · F I D E I 25 cm. Találták Ó-Budán, a Főtéren fekvő 2. sz. ház alapozásánál (1897). Gebhardt József ajándéka.

V E · I S
L E G · $\overline{\text{I}}$
A D · V · L I
A *Fides exercitus, militum* példájára feliratunkon a *Fides veteranorum* szerepelhet. Csakhogy mit jelentenek akkor a 3. sor végén I S? Vagy mégis *vet(erani) i(nfra) s(ripti) leg(ionis)*

II ad(iutricis) volna az értelem s a katonák nevei külön kőre voltak vésve? Az I S lehet *i(mmunes) s(ingulares)* rövidítése is, bár azt hiszem, hogy egyik kiegészítés sem számíthat valószínűsége.

12. Oltár, az abacus tövében kerek pálczataggal. Magassága 96 cm, szélessége derékban 31 cm, vastagsága 27 cm. Szent-Endrén Saly Ágoston házában, a kerítésfalba volt illesztve. Saly Ágostonné szül. Radubiczky Mária ajándéka (1899).

1 O · M I V N O N R

NR · M V C I A
 N V S · M L · S
 A · P · E · S E V E
 I A I E · P P O S
 E · S V I S · O M M B
 V · S · L · M

Fölülete helyenként likacsos, a betük elmosódtak. A felirat helyes olvasását azonfelül még a szokatlan rövidítések is megnehezítik. A legfőbb nehézséget a 3. és 4. sorok okozzák, épen az, a mi leginkább érdekel, a csapat neve, melyben Aurelius Mucianus szolgált. Két eshetőség lehetséges, mind-egyik attól függ, a 4. sor közepén F vagy E betű

áll-e? Ha F betű s az alsó vízszintes vonás nem szándékos, úgy a *p(ia) f(idelis)* szavak kétségtelenek, az A betű pedig *a(diutrix)* rövidítése s akkor a 3. sorban nem lehet más, mint *m(iles) l(egionis) s(ecundae)*. A II megjelölése S alakban ezúttal először fordulna elő feliraton. Ellenben ha E betűnek nézzük, úgy a következő olvasás lehetséges: *m(i)l(e)s a(lae) p(rimae) E(turacorum)*. *Miles alae* a CIL III 5091. 5332 és 10575 feliratokban is előfordul. A magánhangzók kihagyására a *miles* szóban a CIL III 7453 felirat ad példát, *Eturæorum Ituræorum* helyett pedig a CIL III 3446 feliratban található. A *Severiana* jelző mindkét csapat mellett megállhat. Mindenesetre tekintetbe veendő azonban, hogy az *ala I Ituræorum* Győr vidékén tartózkodott s Szent-Endrén ezen oltár volna első emléke, míg egészen érthető, hogy ha a II. segédlegióról van szó.

A kőfaragó tévedéséből magyarázhatók meg: az 1. sorban az *el* kihagyása, az 5. sorban PPO PRO helyett, a 6. sorban a *suisque* és *omnibus* szavak megcsonkítása.

13. Oltár, magassága 64 cm, szélessége derékban 27 cm, vastagsága 18 cm. Találták Ó-Budán, Polgár u. 3, Sitz Géza háza előtt járdafektetésnél (1898). Sitz Géza ajándéka.

Az abacus sarkain, a kiugró felső párkány fölött, csak éppen elől vannak a sima acroterionok jelezve.

S I L · S I L V ·
 A V R · C L A V
 D I A N V S
 A D V O K ·
 E X V O T O
 P O S V I T

*Sil(vano) silv(estri) | Aur(elius) Clau | dianus | advo-
 k(atus) | ex voto | posuit.*

Ismét egy oltárral több, mely nálunk Silvanus tiszteletére készült. A Corpusból eddig 22 aquincumi feliraton (III 3491—3504. 10453—10460) ismeretes, köztük 8 felirat (III 3499—3504. 10458—10459) az erdei Silvanus-

nak szól. Nálánál népszerűbb isten alig volt Pannoniában, a mit minden bizonyonyal nemzeti jellegének köszönhetett.*

A felirat Aurelius Claudianust, ki az oltárt állította, röviden ügyvédnek (*advokatus*) nevezi. Ilyen még eddig nem fordult elő se aquincumi, se más pannoniai feliratokon. Az írókon kívül csak a CIL VI 9487. VIII 2393. 2734. 2743. 2775 feliratok említik. Pedig a császárkorban az ügyvédség már életpályát jelentett s a magánfelek ügyvédei mellett volt *advocatus fisci*, *advocatus publicus*, *reipublicae*, ki az állam, illetve a községek érdekeit védte. Idővel kiterjedt az állam ellenőrzése az ügyvédekre is, sőt a IV. században testületeket alkottak, külön jogokkal és köteleességekkel.*

14. Oltár, magassága 125 cm, szélessége derékban 40 cm, vastagsága 33 cm. Ó-Budán, Sziklai Arnold Pacsirtamező-utca 32. sz. háza alapozásánál, az északnyugati sarkon találták. Novák főpallér ajándéka.

Az abacus tetején patera van, két oldalán egy-egy elől csigavonalakkal diszített párnával. A feliratos mezőt oldalt sima léczkeretek, azokon belül körös-körül vörösre festett vonal szegélyezik. A fehérre festett alap a felirat számára meg van vonalozva, a betűket pedig vörösre festették.

S I D
P R O S A L V T E
C O R N E L I
F R V C T I C O R
N E L I V S M A
X I M V S
V S L M

S(ol)i i(nvicto) d(eo) | p(ro salute) | Co[r]neli | Fruct
Co[r]nelius Ma|ximus | v(otum) s(olvit) l(ibens)
m(erito).

Sol invictus deus alatt Mithras értendő. A közös nomen, Cornelius, mind a két tulajdonnévben, s az hogy Cornelius Fructus jólétéért állította az oltárt Cornelius Maximus, arra enged következtetni, hogy az utóbbi előbbinek fel-szabadított rabszolgája (*libertus*) volt.

15. Oltár, magassága 57 cm, szélessége derékban 28 cm, vastagsága 23 cm. A papföldi rendszeres ásatások alkalmával, a macellumtól délre került napfényre (1898).

Teteje sérült, csak az egyik, elől csigavonalakkal diszített párnatekeres ép. A felirat számára való mező üres.

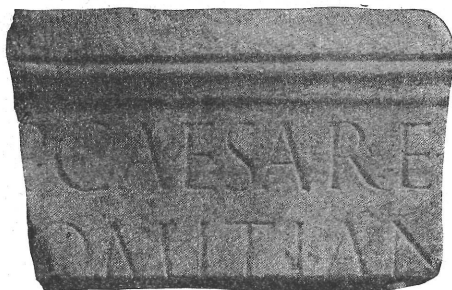
★

* Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres, S. 53.

** Ruggiero, Dizionario epigrafico di antichità Romane. s. v. Advocatus I p. 116.

16. Töredéke egy négyszögű táblának, mely nyilván falba volt eresztve. Széleit hornyolt keret díszítette. Magassága 32 cm, szélessége 55 cm, vastagsága 14 cm. Budán az új várpalota-építés alkalmával egy régi falból fejtették ki. A királyi palota építési művezetőségének ajándéka. A felirat betűi nagyságukkal és szépségükkel egyaránt feltűnnek.

[Im]p(eratore) Caesare | [divi Vespasiani f(ilio) D]omitian[o Aug(usto)..]

Valószínűleg épütkerült a várba, mint a CIL III 4270 emlékkő (Budapest Régiségei V 137. l. 58.), melyet Füzitőn találtak. Ilyen, távolabb fekvő helyről (Csév) származó kövek Budán még CIL III 4631. 4632. 4634. De ha nem is ó-budai eredetű, minden bizonynyal összefügg vidékünk történetével s feljogosít arra a következtetésre, hogy ha már egyszer a rómaiak Domitianus (81—96) alatt megszállották Brigetio vidékét, a svév-sarmata hadjárat szükségkép Aquincum és vidékének elfoglalására is vezette.* Régibb felirat Brigetióból sem ismeretes. A CIL III 7176 és 4177 feliratok Domitianus nevével Savariából (Szombathely) származnak, s épenséggel nem lephetnek meg, miután Savariát már Claudius császár (41—54) emelte colonia rangra.

★

17. Sírkő, két darabban, magassága 185 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 25 cm. Budán, a korvintéri városi vigadó alapozása alkalmával került napfényre (1898).

A levélsortól szegélyezett fölirat fölött homorú fülkében szemben álló alak legiobeli katonát ábrázol. Csupasz arcza van, fején két szétálló szarvval, továbbá homlok- és nyakvédővel ellátott sisak. Nyaka köré kendő (*focale*) van kötve. A sima bőrpánczél újjai befödik részben a felső karokat s szíjjakra hasogatva végződnek. A térdek fölött az alsó *lorica hamata* széle látszik. Az övet (*cingulum*) eltakarja az elül kötény módjára lelógó öt szíjszalag, melyekre fölül kerek pitykék, alul pedig egy-egy hosszukás lemezzel lecsüngő félholdak vannak erősítve. A lábszárak meztelenek s még a lábak ujjait is felismerhetjük. Jobb oldalán, a csipő magasságában, apró kerek pitykével díszített hevederhez

* V. ö. Kuzsinszky B. Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántúl északkeleti részét. Arch. Ért. XVIII (1898) 115. l.

(*balteus*) erősítve látható a kard, nagy kerek gombbal ellátva markolata végén, széles pengéje azonban még a pánczél alsó szélét sem éri el. A tőr bal oldalán tapad s nyilván az övről lóg le. Természetesen még rövidebb a pengéje s keskeny és egyenes keresztvassal van ellátva. A markolat vége csonka. A jobb kéz a csipő magasságában két hajító-dárdát (*pilum*) fog, melyek a földet érintik s valamivel hosszabbak, mint a milyen magas a katona. A kézen fölül vékony vessző alakjuk van, négyélű hegyekkel, a kézen alul vastagabb rudak. A bal lábnál a földre eresztve látjuk az ovalis paizsot, a mint felső szélén pihen a balkéz. A dudor (*umbo*) közepén Medusa fejét ábrázolja, körötte széjjel cikázó villámokkal. — Fölül a sírkövet háromszögű oromfal koronázza, melynek mezejét háromágú stilizált levél tölti be.

C. *Castriciu|s C(ai) Off(entina)*
Vict|or Como mil(es)|leg(ionis) II ad-
(iutricis) (centuria) M(arci)|Turbonis, an-
n(orum) XXXVIII, stip(endiorum) XIII,
h(ic) s(itus) e(st). L. Lucilius fr(ater)|et
he(res) posuit p(ro) p(ietate).

A sisak szarvai után következett, azt várnók, hogy a sírkő corniculariust ábrázol (V. ö. Budapest Régiségei V 147. l.). Pedig C. Castricius Victor a *legio II adiutrix* egyszerű közkatona volt. A szarvaknak nem igen volt tehát

jelentőségük, hanem csak díszül szolgálhattak, mint a Saint-Remyben álló Juliusok síremlékén is az egyik katona sisakján.*

* Antike Denkmäler I Taf. 16.

A teljes három név (*praenomen*, *nomen* és *cognomen*) mellett a C az apa nevét jelzi (a *filiius*) kihagyásáról alább lesz szó), továbbá fölemlíti a fölirat azt a várost, melynek Castricius polgára volt. *Comum* (CIL V p. 565) Észak-Itáliában feküdt s a polgárjogot 47-ben Cæsartól kapta, 42 óta pedig végleg Italiához tartozott. Polgárai a *tribus Oufentina*-ba (kövünkön *Off(entina)* áll) voltak sorozva.

Annak megjelölésére, hogy a legioban milyen állása volt Castriciusnak, elég lett volna a *miles*, a felirat azonban még a *centurio*-t is megnevezi, kinek századában szolgált. M. Turbo volt a neve Hadrianus alatt Dacia helytartójának is, de bár a kor, mint látni fogjuk, talál, a kettő között alig van valami összefüggés.¹

Katonákat ábrázoló kövek Pannoniában eddig még kevés számmal kerültek napfényre, Szombathelyen van egy² s M. Herennius Valens centurióé Vinkovcéból,³ a zágrábi muzeumban. Továbbá a N. Muzeumban P. Aelius Mestrius optióé Ó-Budáról.⁴ A legnagyobb számmal tudvalevőleg a Rajna mentén találhatók s mint Castriciusé, a legtöbb sírkő egészében állítja elénk a katonát. A Traianus s Marcus oszlopain, nemkülönben a diadalkapukon látható katonák kevésbé tanulságosak, mint ezek. Azok ábrázolásában több a szabadság, míg a sírköveket mesteremberek faragták, kik inkább a természet-hűségre törekedtek.

A katonai öltözet és fegyverzet kövünkön is oly tökéletes, hogy minden részlete a legvilágosabban felismerhető.

Mióta a római sereg zöme a zordabb éghajlatú határokon tartózkodott, a *focale* a katonai viselethez tartozott. Látjuk Traianus oszlopán s az Adam Klissiféle emlék 27. és 28. számú metopjain is.⁵ A dupla pánczél — a bőrpánczél alatt a *lorica hamata* (sodronyng) — előfordul a rajnavidéki sírköveken,⁶ melyeknek ábrázolásai különben is legközelebb állanak Castriciuséhoz. A kard rendesen a jobb, a tőr a bal oldalon lóg s az utóbbit a hevederhez (*balteus*) szokták erősíteni. Majdnem minden emléken látszik azonban az öv (*cingulum*), olykor kettő is. Feltűnő, hogy Castricius lábain a *caligae* (szíjas talpak) semmi nyoma, a mire a rajnavidéki sírköveken nincs példa. Viszont egynél több hajító-dárdát (*pilum*) egy katona sem tart, holott Castricius jobb kezében kettő van.

¹ V. ö. Jung, Fasten der Provinz Dacien S. 2.

² Schoenwisner T. 6. Arch. Epigr. Mitth. 1878. S. 11.

³ Viestnik XIV (1892) 34. l.

⁴ Magyar Nemzet Története I. k. CLVIII. l.

⁵ Benndorf u. Niemann, Das Monument von Adam-Klissi S. 57.

⁶ Lindenschmit, Tracht u. Bewaffnung des röm. Heeres. Taf. II, 1. III, 1.

Polybios (VI, 23) szerint a nehézfegyverzetű katonák csakugyan két pilumot hordanak, egy könnyebbet s egy nehezebbet s Castricius csak annyiban nem illusztrálhatja Polybiust, hogy két piluma egészen egyforma. Máskülönben a pilum jellege eléggé kifejezésre jut; a vékony vasvessző megkülönböztethető a farúdtól, csupán a köpű, mely a kettőt összekötötte, nem tűnik szembe. Az ovalis paizsot tulajdonképpen a segédcsapatok (*auxilia*) katonái viselték, de legalább a síremlékek tanúsága szerint, a legióban is használták a nagy, négyszögű *scutum* mellett.

18. Sírkő, két darabban, magassága 190 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 23 cm. Budán találták, midőn a korvintéri városi vigadó alapját ásták (1898).

A háromszögű orom alatt, melynek közepét két sor apró levélből álló rózsa díszíti, síma keret közé foglalva babérkoszorú van ábrázolva, felül korongdiszítéssel, alján csokorra kötött szalaggal, melynek végei a sarkok felé hullámosan ágaznak szét. A feliratos mezőnek egyszerűen hornyolt kerete van.

L. Fulvius | Secundus | mil(es) leg(ionis) II | ad(iutricis) (centuria) Publili(i) | Valentis, | st(ipendiorum) XII, h(ic) s(itus) e(st). | He(redes) t(ítulum) ex test(amento) p(osuerunt). | M(arci) Travitus | (e)t Ciltus.

L. Fulvius Secundus is a *legio II adiutrix* katonája volt. Kár, hogy a felirat elhallgatja a város nevét, melynek polgára volt. Az életévek számát sem említi, csak a szolgálati éveket. Azonban benne van a centurio neve, kinek századában szolgált. A sírkő vég-

rendeleti meghagyásból készült, még pedig, ha a 9. sor elején FT tévedésből áll ET helyett, M. Travitus és M. Ciltus nevű örökösei állították, kik a nomen hiányából következtetve nem lehettek római polgárok.

19. Sírkö, magassága 170 cm, szélessége 60 cm, vastagsága 24 cm. Találtak Budán, a korvintéri városi vigadó alapásánál (1898).

A hornyolt keretbe foglalt feliratos mezőt háromszögű, közepén rózsával diszített orom koronázza. A felirat alatt a sírkő fele része üres.

M · V A L E R I V S
M · A N I E S I S
M A R C E L V S
V E R C E L I S
M I L L E G · I I · A D
) P O S T V M I
V A L E N T I S
A N · X L · S T I P · X V I I I
H S H

*M. Valerius | M(arci) Anie(n)si | Marcel(l)us | Ver-
cel(l)is | mil(es) leg(ionis) II ad(iutricis) | (centuria)
Postumi | Valentis, | an(norum) XL, stíp(endiorum)
XVIII, | h(ic) s(itus). H(eres).*

A felirat mindazon adatokat tartalmazza, melyeket Castriciusé. M. Valerius Marcellus is atyja előnevét viselte. Továbbá szintén Felső-Italiából származott, Vercellæ-ből (CIL V p. 736), mely ugyanakkor kapta a polgárjogot mint Comum s a melynek polgárai a *tribus Aniensis*-hez tartoztak. Mint a *legio II adiutrix* közkatonája Postumius Valens századában (*centuria*) szolgált. Meghalt 40 éves korában, 18 szolgálati év után. A H betű a felirat végén *heres* rövidítése s azt jelenti, hogy az örökös állította a sírkövet. Az N illetve L betűk hiánya az ANIESIS, MARCELVS s VERCELIS szavakban csak a kőfaragó felületességének róható fel.

20. Csonka sírkő, alsó része a felirattal hiányzik. Magassága 102 cm, szélessége 75 cm, vastagsága 20 cm. Budán, a korvintéri városi vigadó építésénél került napfényre (1898).

A kőlap fölül háromszögű, a fülke pedig köríves s széleit az orom sarkaiban egy-egy rózsával megerősített levélfüzér díszíti, melynek végei az oldalakon szabadon csüngenek alá. A fülke mélyen lévén kivésve, a mellkép benne magas domborműben lép elő az alapból. Erőtéljes férfit ábrázol, csupasz arczzal, a

homlokra fésült hajjal. Testét ujjas tunica fedi, köpenyéből csak a jobb karon látszik valami. A bal kézben irattekeresztet tart maga előtt, a jobb kezével mellére mutat. A mellkép oldalszélei csavart oszlopokon pihennek. Köztük balra száguldó lovast látunk, ferdén tartott négyszögű paizszsal.

A mellkép után következve, az elhunyt lehetett inkább polgárember, mint katona. Határozottan katonára vall azonban a lovas a mellkép alatt, mely tipikus azon pannoniai sírköveinken, melyeket a segédc csapatok (*auxilia*) lovasosztályaiban (*alae*) szolgált katonáknak állítottak. Így megvan *T. F(lavius) Bonio* sírkövén is, ki az *ala Frontoniana* lovasa volt (CIL III 3679). A rajnavidéki e fajta sírköveken a katona a lova alá tepert ellenfél felé dőfi lándzsáját.¹

Az illetőségi hely megjelölése általában ritka a *legio II adiutrix* pannoniai feliratain. Túlnyomó számuk ugyanis a későbbi időből való, midőn Alsó-Pannonia, illetve maga a tábor elégséges ujonczot szolgáltatott a legio kiegészítésére. Csak ha messze földről származott az elhunyt katona, volt értelme megnevezni a sírkövön hazáját. Egyszer előfordul Hieropolis (CIL III 11076), egyszer Hemesa (u. o. 3301), mindkettő Syriában, egyszer Ancyra Galatiában (u. o. 10499), egyszer Sufetula (u. o. 3680) s egyszer Theveste (u. o. 10515) Africában, egyszer Pelagonia (u. o. 3530) s kétszer Thessalonica (u. o. 3528. 10500), mindkettő Macedoniában, egyszer colonia Agrippina (u. o. 3642) Alsó-Germaniában s végül egyszer Porolissum (u. o. 3556) Daciában. Ezekkel szemben csak két olyan felirat ismeretes, melyen felső-pannoniai város szerepel: Savaria (CIL III 10525) s Emona (u. o. 10519) s négy olyan, melyen alsó-pannoniai városok: Bassiana (u. o. 3336), Mursa (u. o. 3560) s kétszer Sirmium (u. o. 3320. 3563).

Annál figyelemre méltóbbak azon emlékek, melyeken italiai városokkal találkozunk. Eddig ismeretesek voltak Luceria (CIL III 3544), Vercellæ (u. o. 3567) s Taurinum (u. o. 3565). A Budapest Régiségei V 98. lapján ismertetett feliraton is szó van egy *natione Italo* katonáról. A legújabbak Comum Castricius sírkövén (17. sz.) s másodszer Vercellæ Valerius Marcellusén (19. sz.) Mommsen² ugyanis azon nézetén van, hogy már Vespasianus alatt történt meg az italicusok kizárása a legiói szolgálatból. Annyi bizonyos, hogy Traianus óta úgy Daciában, mint Pannoniában már csak ritka kivételes esetben szolgálnak italicusok a legiókban.³ Mommsennel szemben Domaszewski⁴ a beneventumi kapu

¹ Caumont, Abécédaire d'archéologie I p. 506—508.

² Hermes XIX. S. 20.

³ Jung, Fasten S. 99.

⁴ Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent. Jahreshefte II. S. 189.

egyik domborképéből azt következteti, hogy csak Traianus alatt tértek át a legiók provinciális ujonczozására.

Castricius s Valerius Marcellus sírköveire nézve feltétlenül áll, hogy leg-főlebb annyiban származhatnak ezen reform utáni időből, mert Castricius 14, Valerius pedig 18 évi szolgálat után haltak meg. Másrészt annyi bizonyos azonban, hogy a mint Castricius álló alakja teljes fegyverzetben megjelenik előttünk, úgy csak az I. századból való rajnavidéki sírköveken ábrázolták a katonákat. A 20. sz. sírkő mellképéhez hasonló ábrázolást sem találunk a későbbi kor emlékein, úgy hogy azt is — a mi mellett különben a lelhely azonossága is szól — Castricius sírkövével egykorúnak kell tartanunk. Hivatkozhatnám továbbá a feliratok betüinek jellegére is, de mindennél döntőbb szövegezésük. Egészen olyan az, mint azon feliratoké, melyek a legió VIII Augusta katonáitól Poetovióban s a legió XV Apollinaris katonáitól¹ Carnuntumban származnak; már pedig ezen két legióról tudjuk, hogy Traianus után nem tartózkodtak Pannoniában. A mi feliratainkat jellemzi, a következő:

a) A *D(is) M(anibus)* hiánya. Csak Augustus óta fordul elő ezen formula a sírköveken, de a milyen rendes lett a II. század óta, oly ritkán találkozunk vele még az I. századból való sírfeliratokban.²

b) Az elhunyt neve mindig nominativusban áll s ehhez képest az állítmány *h(ic) s(itus) e(st)*.

c) Míg később többnyire csak a tulajdonnévvel találkozunk, régebben nem hiányozhatott a nomen után közvetlenül az atya megjelölése, mely a praenomen kezdőbetűjéből s a *f(ilius)* rövidített alakjából állott. De határozottan a régibb időkre vall az, a mi Castricius és Valerius feliratainál az eset, hogy a *f(ilius)* ki van hagyva. V. ö. CIL III 4484. 11213 stb. Ezen görög szokás különben még a peregrini, így nálunk a kelták sírkövein fordul elő.³

d) Nem maradhatott el végül a *tribus* azon város nevével együtt, melynek az elhunyt polgára volt.

e) Míg a *tribus* a censuslajstromból vétetett át, a *centurio* megnevezése, kinek századában az elhunyt szolgált, azon lajstromokból származik, melyeket a katonákról a cohorsok és centuriák szerint vezettek. Sírfelirataink e tekintetben pontosan megfeleltek a katonalisták adatainak. De már a II. és III. század feliratain csak elvéve szerepel a *centuria*.⁴ A II. segédlegió feliratai közül

¹ V. ö. Der römische Limes in Österreich. I S. 141.

² V. ö. Hübner, Röm. Epigraphik S. 529.

³ Hübner, u. o. S. 518.

⁴ Domaszewski, Die Fahnen. S. 21.

mindössze a következőkön fordul elő: CIL III. 3528. 3530. 3567. 10497. 10499.

f) A feliratok hátralévő részét általában a legnagyobb egyszerűség és rövidség jellemzi. Valerius sírkövén éppen csak a H betű jelzi, hogy az örököse, *h(eres)* állította. V. ö. CIL III 4457. 4463. Mégis a rendes, hogy az elhunyt hozzátartozóit, kiktől a sírkő való, a felirat névszerint megemlíti; ezen nevek szintén nominativusban állanak s az állítmány *p(osuerunt)*. Nem egészen magában álló Castricius sírkövén a felirat végén *p(ro) p(ietate)* sem. V. ö. CIL III 11265.

A sírfeliratokon általában hiányzik az időmeghatározás, nem úgy mint az oltárköveken, melyeken elég gyakran a consulok is meg vannak nevezve. De ha egészen pontosan nem is sikerül a sírkövek korát meghatározni, az elődottak eléggé jellemző s döntő ismertető jelei a régibb emlékeknek. L. Fulvius Secundus sírkövét (18. sz.) eddig figyelmen kívül hagytuk, pedig arra nézve, hogy Castricius sírkövével egykorú, elég az, hogy ugyanazon helyen került napfényre. Különbösen csak az elhunyt nevével kapcsolatos adatok hiányosak rajta. Annál inkább a régibb időbe sorolhatók azon feliratok, melyek minél több pontban hasonlítanak Castricius és társa felirataihoz. Így a CIL III 10517 aquincumi felirat, mely a *legio X gemina* egyik katonájáról emlékezik meg. De az iránt sem lehet többé kétség, hogy a vigadói sírkövek egyedül volnának a legrégebbiek, melyek Aquincumban a II. segédlegiótól származnak. Ha nem is velők egészen egykorúak, de semmiesetre sem lehetnek sokkal későbbiek a legio II adiutrix következő feliratai: CIL III 3528. 3530. 3567. 3569 = 10519. 3570 = 10525. 10500.

Arra két bizonyítékunk is van, hogy a II. segédlegió már Domitianus (81—96) alatt Pannoniában volt. Az egyik egy potentiai (Henzen 6766) felirat, melyből kitűnik, hogy a legio résztvett Domitianus svév-sarmata háborújában. A másik egy sirmiumi sírfelirat (CIL III 10224) s szól azon kitüntetésről, melyet a legio II adiutrix egyik centuriója Domitianus dák háborújában szerzett. Az utóbbi felirat azért fontosabb, mert az illető centurio mint tényleges katona halt meg Sirmiumban s így föltehető, hogy a legió is akkor ott tartózkodott. Kérdés azonban, elég bizonyíték-e ez arra, hogy a legió egészen *addig* is volt ott, míg Traianus a dákok ellen másodszor nem rendelte Daciába. Orelli 3048.

Az eddigi nézetek szerint a legió csak Traianus dák háborúja után került Aquincumba s akkor sem mindjárt, mert mint látni fogjuk, 114-ig a *legio X gemina* volt ottan. Így a 17—20. sz. feliratok legfőlegb Hadrianus idejéből valók lehetnének. Ha egy kőről volna szó, bele is nyugodhatnánk. Csakhogy négy darab van, melyeken a feliratok jellege inkább az I. századra vall, mint

Hadrianus korára. A kérdés azért fontos, mert összefügg vele, nem-e szállották meg a rómaiak Aquincumot és vidékét korábban, mint azt eddig hittük, már Traianus előtt?

Traianus azért szállotta volna meg, hogy annál sikeresebben harcolhasson a dákokkal. Azt hiszem azonban, hogy ennél több okot szolgáltathatott Domitianusnak a svév-sarmata háború s tudjuk róla, hogy germaniai tartózkodásával összefügg a limes megerősítése. Hogy legalább Carnuntumban is megfordult, azt a CIL III 4497 feliratból következtethetjük. Végre megismerkedtünk már egy felirattal (16. sz.), mely Domitianus nevével ellátva, tőlünk semmiesetre sem távolabb, mint Füzítőn került napfényre.

De ha már az események úgy kívánták, hogy Domitianus erősítse meg a Duna jobb partját Brigetión túl kelet felé is, úgy sírfelirataink nem egednek semmi kétséget aziránt, hogy a legio II adiutrix volt az, mely Aquincum táborát fölépítette. Így aztán természetesen kérdésessé válik, vajjon legiónk egyáltalában állomásozott-e Sirmiumban s nem-e valószínűbb, hogy a svév-sarmata háború befejeztével mindjárt Aquincumban maradt. Meg kérdésesebb Ptolemæus adata Acumincum táboráról s az a föltevés, hogy vajjon abban a legió II adiutrix tartózkodott. Talán mégis csak összetévesztette Ptolemæus Aquincummal s akkor is adata még Traianust megelőző időre vonatkozik.

21. Sírkő, a csapja, a mely a földbe volt eresztve, hiányzik. Magassága 213 cm, szélessége 118 cm, vastagsága 19 cm. Budán, Fazekas-tér 3. sz. alatt találták, midőn a budai ref. hitközség házát építették (1898). A hitközség előjáróságának ajándéka.

Fölül magas háromszögű oromfallal van ellátva, melynek közepén sasmadár áll, jobbra fordulva, lehorgasztott fejjel s szétterjesztett szárnyakkal. Az orom két kerek oszlopon nyugszik, melyek a feliratos mező két oldalán emelkednek. Az oszlopfők abacusszal lefödött virágkelyhet alkotnak, alattuk és a láb felett az oszloptörzs egy-egy gyűrűvel van ellátva.

A felirat alatt rövid tunicába öltözött lovász két lovat tart kantárszáron. Mindakét ló valami magas díszet hord fején. A baloldalinak hátsó részét elfödi a lovász, a jobboldalin nyeregtakaró (*ephippium*) van. A felirat olvasása:

*Reginus Trovce|tissae f(ilius) domo Tr|ever(is), anno(rum) XXX, se|s-
quiplic(arius) alae Aur(ianae) I, | stipendio(rum) V, h(ic) s(itus) e(st).| Receptus
sesqui|licarius) | alae Asturu(m) II fra|ter ide(m) heres | pos(u)it.*

Reginus, a kelta nevű Trovctissa fia, Treviri (Trier) városába való volt s az *ala I Auriana* nevű lovascsapatban, másfél zsold mellett (*sesquiplicarius*) katonáskodott. A sírkövet testvére és örököse, Receptus állította, szintén sesquiplicarius az *ala II Asturum* nevű segédc csapatban.

Nálunk is kelták lakván, érthető, hogy egy gyermeli feliraton (CIL III 10603) *Trovetumarus*, egy várpalotain (u. o. 4146) pedig *Trovcissa* nevek fordulnak elő. Reginus ugyan már római név, de még nem jelent római polgárt. Pedig Treviri, úgy látszik, Claudius (41—54) óta már colonia.* Bizonyára azon-

* Kubitschek. *Imperium Romanum tributim descriptum*, p. 220.

ban csak latin jogú lehetett, mert van eset, hogy valaki, ki Treviriből származott, három neve daczára is segédc csapatban szolgált.*

Az ala I Auriana eddig nálunk ismeretlen volt. Mint két katonai diplomából [XXXV(XXIII) és LXXIII] kitűnik, 108-ban és 166-ban Rætiában volt a helye. Mivel a felirat szövegezése olyan, mint a legrégebb katonai sírfeliratoké, az következnek, hogy ugyancsak a II. század első felében kellett Aquincumban is tartózkodnia. Arra nézve, hogy az ala sorszáma a neve után következik, példa van a CIL III 10514 feliratban. Ép úgy semmi nyoma nincs eddig annak, hogy az ala II Asturum megfordult volna Aquincumban. Legalább a III. század óta Britanniában volt állomáson.

A felirat alatt a lovász a két lóval nyilván valami vonatkozásban áll azzal, hogy Reginus *sesquiplicarius* volt. Két ló fordul elő egy másik ó-budai sírkövön (CIL III 10514) is, mely szintén *sesquiplicariust* ábrázol, viszont a CIL III 3677 számú sírkő szerint csak azt illetné meg a két ló, ki dupla zsoldot (*duplarius*) kap. A vulgaris POSIT alak gyakrabban ismétlődik a feliratokban.

*

22. Sírkő, két darabban, magassága 180 cm, szélessége 68 cm, vastagsága 22 cm. Újlakról való, hol a Császár-fürdővel szemben épült katonai üdülőház alapásánál találták (1899).

Fölül a háromszögű orom csúcsát palmettaacroterion koronázza, közepét pedig rózsza foglalja el. Alatta négyszögű mezőben babérkoszorú van ábrázolva, fölül korongdiszítéssel, alján csokorra kötött szalaggal, melynek hosszú, keskeny végei három rétre hajlítva, mélyen lenyúlnak. Az egyszerűen hornyolt keretbe foglalt feliratos mező alatt még egy nagyolva hagyott része van a kőnek, mely a földbe volt eresztve.

Tib(erius) Tiberi f(ilius) | Cla(udius) Satto Ca | mboduno | vete(ranus) leg(ionis) X g(eminae), | h(ic) s(itus) e(st), an(norum) LX. | Ulpia Ursula | coniugi pient(issimo) | t(itulum) p(osuit).

A *legio X gemina* még 105-ben Felső-Germániában tartózkodik, azután Pannoniába került. 114 óta, ha ugyan már előbb nem, Vindobonában van a helye, úgy, hogy aquincumi tartózkodása a 107—114. évekre esik.** Hogy később nem lehetett Aquincumban, bizonyítja a CIL III 10517 felirat is, a meny nyiben M. Valerius, a X. ikerlegió közkatonája, kiről a felirat szól, Forum Juliból származott, már pedig, mint láttuk, Traianus után a legiókat már nem

* Mommsen, Hermes, XIX S. 70.

** Ritterling, De legione Romanorum X gemina, p. 51.

ujoncozzák Itália területéről. Abból az időből, midőn a legio X gemina Aquincumban volt, származnak még a CIL III 10479 és 3550 feliratok, melyek közül az előbbi a legió egyik tribunusától való, a másik egyik centuriójának sírkövén olvasható.

Satto már mint veteranus halt meg Aquincumban, a mi megtörténhetett, a midőn a legió még Aquincumban volt. De ha már eltávozott is, akkor sem lehet a sírkő sokkal későbbi Traianus uralkodásánál. Feleségének Ulpia neve is Traianus korára vall. Továbbá az, hogy Satto Cambodunumból való volt, úgy magyarázható meg, hogy még akkor lett katona, midőn a legió Germániában tartózkodott. Mivel Cambodonum (Kempten) csak később lett római jogú várossá,* Sattonak pedig, mint a legió katonájának — a mi különben háromtagú nevéből is kitűnik — római polgárnak kellett lenni, úgy ezt a jogot csak ad personam kaphatta, midőn a legió szolgálatába lépett. Traianus kora mellett szól még a D M hiánya, a sírkő alakja s általában a felirat szövegezése, mely egészen olyan, mint a Castriciusra s Marcellusra vonatkozó sírfeliratoké.

23. Sírtábla, két darabban, jobb oldán s alul csonka. Magassága 180 cm, szélessége 75 cm, vastagsága 23 cm. Újlakon találták, midőn a Császár-fürdővel szemben épült katonai üdülőház alapját ásták (1899).

Fölül háromszögű, csonka csúcsa alatt rózsával. A fülke, melyben a mell-

* CIL III p. 709.

kép helyet foglal, kagylót ábrázol s rekeszei felváltva, piros, sárga és fekete színre voltak festve. A mellkép, melyen szintén látszanak a vörös festék nyomai, erőteljes férfiúé; szakállal s bajusza nincs, haja két sorban elrendezve övezi homlokát. Alatta a sík felületből balra menő lovas képe domborodik ki, lándzsáját jobb kezével magasan tartva, míg négyszögű paizsa vízszintes helyzetben van. Feje, nemkülönben a lóé is, letörött. Még lejjebb, ugyancsak a síkból domborodva ki, a kő bal széléhez közel, álló nőt látunk, hosszú hátrafésült hajjal, a mint jobbra, két kezében valamivel megrakott tálat visz. Hosszú, lábíg erő ruhája van, mely ép úgy, mint a derékon, övvel átkötött rövidebb tunicája, széles ránczokat képez. Vele szemben hasonló alak állott. A felirat keretbe volt foglalva. Olvasásában segítségemre volt Domaszewski.

*Ti(berius) Claudiu[s |
 . . .]aedi J(ilius) A[(cognomen)|
 Tun]ger (origo) e[(ques) al(ae
 . . . t)] | u[rma. . .]*

Más támpont a kő korának meghatározására nincs, mint a felirat betűinek jellege, mely határozottan a régibb időkre, esetleg az I. századra vall, továbbá az elhunytnek magasan kidomborodó mellképe, a minőt a későbbi korban nem igen faragtak. A csonka feliratból még az elhunyt teljes neve sem tűnik ki; a Tiberius Claudius azonban semmi kétséget nem enged az iránt, hogy római polgár volt, ki, ha a felirat kiegészítése helyes, mégis egy segédcsoportban mint lovas szolgált volna. Pedig a lovasalak a felirat fölött is ezt bizonyítja.

24. Sírkö, felső jobb sarkán s alul csonka. Magassága 100 cm, szélessége 60 cm, vastagsága 17 cm. Újlakról, a Császár-fürdővel szemben épült katonai üdülõház telkérõl való (1899).

Fõlül a fülke a két mellképpel háromszögû, bal sarkán acroterionnal, melynek palmettadíszé némiképp még felismerhetõ. A baloldali mellkép kis

leányé; homlokára fésült haja elfõdi a füleket is. Közepütt a homlokot gyöngyfüzerrõl lecsüngõ félhold díszíti. Két kezében maga elõtt almát tart. A jobb vállán látható kéz a mellette levõ mellképé, mely az anyát ábrázolja. A bal kéz is leánya felé nyúl. Haja két kontyba fonva, félkörívben szegi a homlokot és arcot, a fülek czimpái azonban látszanak. A ruhának mindkét mellkéken ujjai vannak. A feliratot mélyített mezõbe vésték; a baloldali szélén látható lyuknak alig volt jelentõsége.

D(is) M(anibus).| Manil(ius) Rogatus veteranus | et (A)elia Dubitata Zebuca(e) fil(iae), ann(or)um X, | paren(tes) vivi | fec(er)unt.

Mint az utolsóelõtti sorból kitûnik, a sírkövet a szülõk még életükben állították 10 éves leányuknak. Mindenesetre figyelemreméltó azonban, hogy a leány mellképe mellett az anyáé is helyet foglal. Az atya neve Manilius Rogatus volt, kirõl a felirat csak annyit mond, hogy veteranus; az anyáé (A)elia Dubitata. A leány neve, Zebuca, csak a kõfaragó tévedésébõl áll nominativusban.

★

25. Sirtábla, alul csonka, magassága 250 cm, szélessége 97 cm, vastagsága csak 10 cm. Ó-Budán, Bécsi út 102. sz. alatt az udvar hátsó részén a hegyoldal leásása alkalmával került napfényre (1899). Back Károly ajándéka.

A homorú s eredetileg világos kékre festett alapot, melybõl a figurális domborképek kiemelkednek, fõlül két félkörívvel ellátott keret szegélyezi. Mindegyik félkörív alatt egy-egy alak áll. A jobboldali a legió egyik kürtösét (*cornicen*) ábrázolja; a kürt baloldalán a vállra van akasztva, a vállon fõlül lát-

szik tölcséralakú vége, melyet a körbe hajlított cső alsó részével két gombbal díszített rúd köt össze. A bal kéz a csövet alul fogja, míg jobb kezében az alak maga előtt a kürt szájrészét tartja. A térdig érő *tunica* hosszú ujjakkal van ellátva s részben a jobb vállon összekapcsolt *sagum* elfödi. Az övet (*cingulum*) elül gyűrű fogja össze, jobboldalán a kevésbé felismerhető kard lóg le róla, míg a bal kéz alatt látható tör nyilván a hevederhez (*balteus*) van erősítve. A kürt mellett kisebb fajta ovális paizs (*parma*) látszik. A lábszárak meztelenek, a fejen sincs sisak; a haj előre a homlokra van fésülve. A baloldali alak oltáralakú talapzaton áll. Fiút ábrázol, bal kezében irattekercset tartva, melynek felső végét jobb kezének két ujjával érinti. Szintén térdig érő tunicát visel, hosszú ujjakkal, s az övet is elöl gyűrű fogja össze. A jobb vállhoz erősített *sagum* a tunica fölött elül a bal vállat és bal kart takarja, hátul a térden alul ér. A fej fedetlen, nemkülönben a lábak is meztelenek.

A háromszögű orom alatt, mely a sírkövet koronázza, a félkörívek sarkait szélül egy-egy szőlőlevél, közepütt pedig egy stilizált levél díszíti. Az oromfal mezejét is levelek közé foglalt rózsák tölti be. A két sarokacroterionnak palmettadíszítése van, az orom csúcsán levő acroterion letörött.

A középső keskeny mezőben, melyet két oldalt rövid szalagfonat szegélyez, élelmiszerekkel megrakott háromláb felé balról nő, jobbról férfi közelít áldozni. Mindegyik tart valamit a kezében. A nő lábbig érő ruhában, a férfi övvel felkötött tunicában jelenik meg. Az alap itt vörösre volt festve.

A feliratos mező két szélén lapos pillérek emelkednek, két sor levélből alkotott fejjel, melyek alatt az egyik pillérre a D, a másikra az M betűk vannak vésvé. A felirat betűi még megőrizték a vörös festék nyomait.

D(is) M(anibus). | Aur(elio) Bitu corn(ici)ni leg(ionis) II ad(iutricis), | stip(endiorum) XVIII, (qui) bello desi(deratus) vixsit | ann(os) XXXVIII m(enses) III et Vital(ino) filio | (qui) vix(it) ann(os) III m(enses) XI d(ies) XVIII et Bitill(a)e | fili(ae) et Dalmatio filio et Quintili(liano) filio, posu(it) Aurelia Qu(i)n(t)ilila coniu(gi) et filibus suis me|mori(m)am.

26. Kis koporsó, hozzá tartozó fedéllel. A láda hossza 132 cm, szélessége 60 cm, magassága 38 cm. Fedele 26 cm magas. Lehelye Ó-Buda, hol a Bécsi út 102. sz. a., a hegyoldalban került elő (1899). Back Károly ajándéka.

A fedél lejtős oldalain 3—3 kiemelkedő lap van, végükön egy-egy antefixummal. Az egyik sarokantefixumon a D, a másikon az M betű áll. A láda előlapján a bemélyített mezőnek *tabula ansata* alakja van. A felül hajlított szélű fülkékben két oldalt egy-egy férfialak áll; a jobb oldalinak bal válla fölött a kürt (*cornu*) látszik, bal kezében maga előtt irattekercset tart, melyre jobb keze két ujjával mutat. Hosszú ujjú tunicája térdig ér s elől gyűrűvel ellátott öv szorítja a testhez. A köpeny a jobb vállhoz erősítve a test baloldalán szintén térdig ér. A baloldali alak hosszú ujjú tunicába és a térden alul érő tógába van öltözve, bal kezében maga előtt valami kerek dolgot (almát?) tart, jobb kezével pedig a tóga szélét fogja. A felirat a neki szánt mezőn túl az előlap kiemelkedő részeire is terjed.

D(is) M(anibus). | Aur(elius) Bitu cornic(en) leg(ionis) II ad(iutricis) | filio carissimo Aur(elio) Vitalin(o), | qui vixsit annos III | mensses XI dies XVII | piet(atem) (?) filio suo | fecit.

Ezen sarkophág s az előző sírkő összetartoznak. Mindkét feliratban Aurelius Bitusról s ennek Aurelius Vitalinus nevű fiáról van szó. Míg a sarkophágot azonban Aurelius Bitus készítette fiának, a sírkő későbbi s az anyától, Aurelia Quintililától származik és az atya, továbbá Vitalinus fiok mellett Bitilla, Dalmatius és Quintilianus gyermekeik emlékezetére készült. A Vitalinusra vonatkozó adatok az évekre, hónapokra nézve pontosan összevágának, csak egy nappal van kevesebb a sarkophágon, mint a sírkövön, de ez a kőfaragó tévedéséből is megmagyarázható. Az atya 48 éves és 3 hónapos korában, 18 évi katonai szolgálat után a háborúban halt meg. A *bello desideratus* kifejezés előfordul még a CIL III 3553 aquincumi feliratban, továbbá u. o. 4375. 4835 stb. A *Bitus* név egy szamosújvári téglán¹ ismétlődik, Pannoniában azonban ezúttal először tűnik fel. Egy Róma városi feliraton² is találkozunk Aurelius Bitusszal, ki thrák nemzetiségű. Bithus tényleg előfordul két macedoniai kövön³ s egyen,⁴ mely Phrygiából való.

A két alak is mindkét kövön ugyanazokat ábrázolja, az atyát és Vitalinus nevű fiát. A vállon át vetett trombita, az ú. n. *cornu* az, mely mutatja, hogy a sarkophág előlapján jobbra látható alak is az akar lenni, a ki a sírkövön a talpuzaton álló fiú mellett határozottan mint az atya felismerhető. Katonák egészen azonos hangszerrel többször tünnek szembe Traianus oszlopán. Rendszerint a jelvénytartók (*signiferi*) előtt haladnak s feladatuk, hogy jeleikkel a *signa* mozgását vezessék. Vegetiusból⁵ ugyan eléggé világosan kitűnik, hogy ők a *cornicines*, azonban eddig úgyszólván még csak egyetlen Róma városi emlék ismeretes, mely egy éppen olyan alakú trombitával ellátott katonát ábrázol, kiről a felirat is mondja, hogy *cornicen*.⁶ De az a praetorianusoké volt. Aurelius Bitusban most a legio II adiutrix egy ilyen trombitásával ismerkedünk meg, ki szintén mind a két feliratunk szerint *cornicen* és semmi esetre sem lehet *cornicularius*. A koporsó feliratában a CORNIS végén az S nyilván tévedésből ered. Általában ezúttal először fordul elő a *cornicen* a legio II adiutrix kőemlékein, de más feliratokon is ritka.⁷ Pedig, mint a CIL VIII 2557 feliratból látjuk, a *cornicines* száma a legio III Augustában 36-ra rugott.

A két kő korára a feliratok tartalmából nem vonhatunk következtetéseket,

¹ Arch. Értesítő 1892. 169. l.

² Wilmanns, 1509.

³ CIL III 703. 707.

⁴ U. o. 356 a.

⁵ II. 22: *cornicines quotiens canunt, non milites sed signa ad eorum obtemperant nutum.*

⁶ Domaszewski, Die Fahnen des röm. Heeres. S. 7. Fig. 2.

⁷ CIL VI 2627. 2752. I. R. N. 319.

a betűk jellege sem lehet döntő, legfőlebb a hibák mutatják, hogy nem származhatnak a jobb időkből. Azonban a katonai viselet egészen más, mint Castricius sírkövén, leginkább a karikával egybekapcsolt *cingulum* jellemző. Még a hajnak sajtószerű kezelése is figyelemreméltó. Mindezen sajtószerűségek, mint Domaszewski* kimutatta, a III. századra vallanak.

27. Kőkoporsó, hozzátartozó fedéllel. A láda hosszúsága 207 cm, szélessége 73 cm, magassága 60 cm. Fedele 38 cm magas. Találták Ó-Budán, Bécsi út 102. sz. a., a hegyoldalban (1899). Back Károly ajándéka.

A fedél két oldalán 3—3 kiemelkedő lap van, mindegyiknek végén egy-egy antefixummal. A láda előlapján csak a négyszögű, egyszerűen hornyolt keretbe foglalt feliratos mező van kifaragva; egyik oldalán a D, a másikon az M betű áll.

D AURELIUS HIERAXS VET M
LEGITADIVIRICIS PFNIION
INIANEVETTIAE FORTVNAECO
NIVGICARISSIME PIENTISSIME
FACIENDVM CVRAVIT

D(is) M(anibus). | Aurelius [H]ieraxs vet(eranus) | leg(ionis) II adiutricis p(iae) f(idelis) Anton|inian(a)e Vettiae Fortunat(a)e co|niugi carissim(a)e pientissim(a)e | faciendum curavit.

A koporsó Vettia Fortunata nevű nőé volt s készítette férje, Aurelius Hierax, ki feleségét a *carissima* és *pietissima* jelzőkkel ruházta fel. A Hierax név eddig ismeretlen volt pannoniai feliraton, de előfordul egy salonai** s egy Róma városi*** feliratban. A legio II adiutrix, melynek kiszolgált katonája volt Hierax, az *Antoniniana* jelzőt viseli, a miből legalább annyi megállapítható, hogy a felirat nem származhatik Caracalla előtti időből.

28. Kőkoporsó (sarkophág), hozzá nem tartozó fedéllel; a ládának hossza 232 cm, szélessége 116 cm, magassága 90 cm. A fedél magassága 45 cm. Mindkét darabot Ó-Budán, a Bécsi út 102. sz. a. találták, a hegyoldal tövében (1899). Back Károly ajándéka.

A tetőalakú fedél szélein 3—3 nagyolva kifaragott gömbrész (antefixum) emelkedik. A láda előlapján a feliratos mezőt fölül s alul egyenes, oldalt, mint a 103. sarkophágon (Budapest Régiségei, V 163. l.) hullámos, a behajlások-

* Die Fahnen. S. 37.

** CIL III 2044.

*** Wilmanns, 1329.

ban gombokkal díszített keret határolja. Két oldalán a fölül kettős kihasalással ellátott fülkékben egy-egy *Attis* áll, egymás felé nézve. Különben tartásuk s ruházatuk megegyezik. Mindegyik *Attis* egyik kezével az alul behajtott végű pásztorbotot (*pedum*) fogja, a másik karjával a bot felső végére könyökölve, arcát támasztja. A fejet phrygiai süveg fűdi, a tunica úgy van a derékhez kötve, hogy két rétből lóg le a térdig. A chlamys az egyik vállhoz erősítve, hátul a térden alul ér. A felirat mélyen vésett, szabályos nagy betűkből áll.

L. Sept(imio) Fusco scolestico, | qui vixit ann(is) XVIII | mens(ibus) VIII die(us) XIII. | L. Sept(imius) Fuscinus dec(urio) mun(icipii) | Mog(entianae) et Julia Maximilla | parentes filio karissimo, | memori(ae) dulcissim(a)e.

A sarkophágban, minden nagysága daczára, a felirat szerint *L. Septimius Fuscus* feküdt, ki 18 éves, 9 hónapos és 14 napos korában halt meg. Atyja, *L. Septimius Fuscinus Mogentiana municipium* tanácsának tagja (*decurio*) volt s nyilván azzal a szándékkal küldte fiát *Aquincumba*, hogy ügyvéddé kiképeztesse. A *scolasticus* ügyvédet is jelent ugyan, de *Fuscus* 18 éves korában még alig lehetett az. A *scolasticus* ezúttal először fordul elő ebben az értelemben római feliraton, ellenben ismerjük több görög felirattól, a mi azt mutatja, hogy mint görög szó, természetesen inkább a görögök körében dívott. *Mogentiana* nevére még két római feliraton* akadunk, mindkettő *Brigetio* környékéről

* CIL III 10993 (Ács), 11043 = 4338 (Billyeg).

való, de mint az Itinerarium Antonini adataiból kitűnik, Mogentiana a Balaton délnyugoti sarkán feküdt, inkább Keszthely, mint Fenék helyén. A billyegi felirat szerint is Mogentiana municipium volt.

29. Kis koporsó, hozzá nem tartozó csonka fedéllel. A láda hossza 112 cm, szélessége 54 cm, magassága 38 cm. A fedél 21 cm magas. Ó-Budáról való, a Bécsi út 102. sz. a. fekvő ház udvaráról (1899). Back Károly ajándéka.

A láda előlapján a feliratos mező hornyolt kerete két oldalt befelé egy-egy félkörívet ír le, melyekbe egyfelől a D, másfelől az M betű van foglalva. A felirat betűit meglepő gonddal vésték be.

D

 VLPIAE · OPTATAE · M · VLP · OPTA
 TVS · VET · LEG · II · AD ET · VLPIA
 MARCIA · E · NASIDIA · SEVERA
 PARENTES · FILIAE · PIENTISSIMAE
 Q · VIXIT · ANNO · I · M · VII · D · XXII

M

*D(is) M(anibus). | Ulpiae Optatae M. Ulp(ius) Opta|tus vet(eranus) leg(ionis)
 II ad(iutricis) et Ulpia | Marcia et Nasidia Severa | parentes filiae pientissimae, |
 q(ui) vixit anno(s) I m(enses) VII dies XXII.*

A *parentes* az atya mellett egyaránt vonatkozik Ulpia Marciára és Nasidia Severára, a mi csak úgy érthető, hogy az utóbbi mostoha anyja volt az 1 éves, 7 hónapos, 22 napos korában elhunyt Ulpia Optatának. M. Ulpius Optatus, az atya, a II. segédlegióban szolgált, de már elbocsátották a katonaságtól.

*

30. Koporsó, hozzátartozó fedéllel, a melynek harmadrésze azonban csonka, nemkülönben a láda előlapjának széle is ki van csorbítva. A láda hossza 227 cm, szélessége 113 cm, magassága 94 cm. A fedél 43 cm magas. Ó-Budán, a Táborhegy alján találták, Schmidt Péter háza mögött (1898).

A tető lejtős oldalain 5—5 kiemelkedő lap volt, a sarkokon s a közepütt egy-egy antefixummal. A láda előlapján a feliratnak szánt mező szokatlanul keskeny, úgy hogy a felirat átnyúl a keretre. Két oldalán egy-egy félholdalakú paizs (*peltae*) van kifaragva, minők a 95. sz. kis koporsón is láthatók (Budapest Régiségei V 159. l.). A felirat alapját mészréteg fõdi s nyilván a betűk is vörösrre voltak festve.

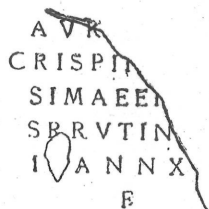
*D(is) M(anibus).| P. Ael(io) Valerio q(ondam)| speculatori leg(ionis)|II ad-
i(ultricus) et P. Ael(io)| Valerino Aeli|a Alexan|dria patro|no et filio|f(aciendum)
c(uravit).*

A koporsóban atya és fiú egymás mellett feküdtek. Az atya neve P. Aelius Valerius volt, a fiáé P. Aelius Valerinus, mely utóbbi csak annyiban különbözik az atya nevéétől, hogy a cognomen az atya cognomenjének kicsinyített alakja. Legalább a felirat szerint az anya, Aelia Alexandria, nem lehetett Valerius törvényes felesége, mert patronusának nevezi, a mi a felszabadított rabszolga volt urának neve volt. Különben a közös nomen is arra vall, hogy eredetileg Valerius rabszolganője volt. A *speculator*, a mi Valerius a II. segédlegióban volt, altisztet jelent, a minő minden legióban tíz volt,* kik a főtisztek mellé osztva kézbesítői, sőt hóhéri teendőket végeztek. A CIL III 3524 felirat az I. és II. segédlegiók *speculatorainak* közös hivatalos helyiségéről (*scola*) emlékezik meg, a miről természetesen csak Caracalla óta lehetett szó, miután Brigetio Alsó-Pannoniához csatoltatott. A II. segédlegió *speculatoraival* még a CIL III 3524. 3615. 10480 s VI 3562 feliratokban találkozunk.

* V. ö. CIL III 4452.

31. Sírkö alsó része, két darabban. Magassága 110 cm, szélessége 96 cm, vastagsága 17 cm. Ó-Budán, a régi szentendrei úti vám északi oldalán került napfényre, Schaffler István háztelkén (1899). Schaffler István ajándéka.

Alján megvan a csap, mely a földbe volt eresztve. A felirat mélyített mezőn áll. A betűket előre meghuzott vonalok közé vésték.

*Aur[elius . . .] | Crispin[ae coniugi caris] | simae et |
 . . . S. bruti N[. . .] | i ann(orum) X[. . . .] | f(ecit).*

Úgy látszik, hogy a felirat annak a nevével kezdődött, ki a sírkövet állította. Az egyik elhunyt, mint a [*caris*] *simae* szóból következtethető, leánya vagy felesége lehetett s *Crispina* volt a neve. A legvitásabb a 4. sor. Bajos ugyanis megállapítani, P vagy B-e a második betű? Ha B, úgy nyilván *bruti* olvasandó, *brutes* dativusa, a mi menyet jelent.*

32. Sírkö alsó része a csappal, mely a földbe volt eresztve. Magassága 148 cm, szélessége 110 cm, vastagsága 27 cm. Ó-Budáról, az ú. n. Boróka-hegy déli lejtőjéről való, Karl János földjéről (1899).

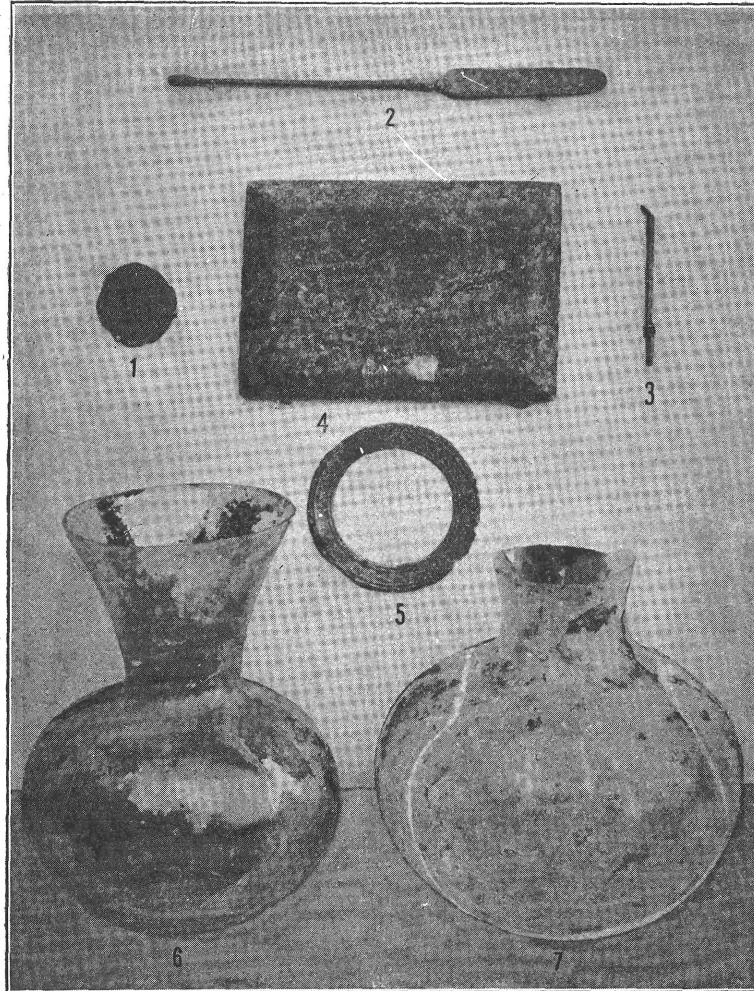
A feliratos mező két lapos pillér közé van foglalva, alatta kétfülű *krater* áll, melynek szájából egy háromágú levél két oldalán egy-egy szőlőinda nő ki, mindegyik egy-egy fürttel, levéllel és kacscsal ellátva. A kő felületét a fagy erősen megrongálta.

. . . [vix]it ann(is) LXX. . . [Cl]aud(ius) | Ursus Maxima et Maxi|mina fili(i) patri carissi|mo et Bithynia Severa | coniugi pientissimo | f(aciendum) c(uraverunt).

A felirat eleje csonka lévén, az elhunyttra vonatkozólag csak annyi tűnik ki, hogy legalább 70 évig élt. Nem egészen bizonyos az első sor végén a *Claudius* sem, mely a fiú nevéhez tartozott. Kívüle a felirat még az elhunyt két leányát nevezi meg, továbbá a feleségét, mint a kik a legkedvesebb atyjuknak,

* Domaszewski, Neue Heidelberger Jahrbücher III S. 193.

illetve az istenfélő férjnek állították a sírkövet. A leányok nevei *Maxima* és *Maximina*, amely utóbbiban az *ina* végzet a fiatalabbat jelenti. *Bithynia* tudvalevőleg a római birodalom egyik provinciája volt, a Fekete tenger déli partján,

mely Kr. előtt 74-ben került római kézre. Mint női tulajdonnév tudtommal ezuttal először fordul elő.

33. Koporsó, hozzátartozó fedéllel. A láda hossza 215 cm, szélessége 100 cm, magassága 73 cm. A fedél 32 cm magas. Az esztergomi vasut ó-budai állomásának közelében fekvő Rosenthal-féle katonai mosógyár helyén találták (1898).

A fedél sarkain s a szélek közepén egy-egy antefixum emelkedik. A láda előlapján négyzet alakú mező van a felirat számára, de csak kerete készült el, két oldalán egy-egy félholdalakú paizsdiszítéssel. A két végen még egy-egy kiemelkedő lap van, nyilván arra fentartva, hogy azokból egy-egy fülkében álló alakot kifaraghassanak.

A koporsó sértetlen volt, csakhogy már a munkások feltörték, mikor a leletről értesültem. A sírmellékleteket mindazonáltal sikerült megmenteni. A következők: 1. Kopott apró rézérem a III. századból. 2. Bronzkutasz, egyik végén keskeny lapáttal, a másikon tojásdad gombbal. 3. Csonka fülvájó bronzból. 4. Négyyszögű márványlap, melyen a festéket dörzsölték. 5. Lapos ólomkarika, egyik lapján préselt — váltakozva szíveket és négyyszögeket ábrázoló — diszitményekkel. 6. 7. Két üvegpalczk, mindkettő lombikalakú testtel, az egyiknek nyaka tölcseyszerű, a másiké csonka. L. 43. l.

34. Koporsó hozzátartozó fél tetővel. A láda hossza 195 cm, szélessége 80 cm, magassága 49 cm. Gittinger József aranyhegyi szőlejéből származik (1898).

A fedél és láda egyaránt csak nagyolva vannak kifaragva; a fedél sarkain s azok között a közepen megvoltak ugyan az acroterionok, de a láda egyik oldala sincs előlapnak kidolgozva.

35. Epistylon darabja, hossza 65 cm, magassága 43 cm, vastagsága 24 cm.

Feliratát elsőnek Weber Antal ácsinas írta le s a másolatot közölte Rómer Arch. Értesítő III (1870) 242. lapján, majd az Eph. Epigr. II n. 698 s a CIL III S. 10478. A kő a szent-endrei úton, ifj. Fröhling vendéglője alatt a gyalogjáró mellett mint határkő állott, míg 1898 június 29-én az aquincumi muzeumba nem került.

A kőnek lépcsőszerű tagozása van, felül kiugró lécczel, a mi kétségtelenné teszi, hogy építészeti részül — epistylon gyanánt — szolgált. A csonka felirattól a legérdekesebb rész hiányzik, a helytartó neve, ki az épületet fölavatta. De mivel alig van más e fajta feliratunk Aquincumból, így is becses adalék a város építéstörténetéhez. Az épület, melyre vonatkozik, mindenesetre a castrumban állott, a honnan eddigi összes felirataink valók, melyeken helytartókkal találkozunk. Közelebb is esik a hely, a hol a követ határkőnek felállították, Ó-Budához, mint a Papföldhöz.

36. Négyyszögű dúcz, magassága 120 cm, szélessége 85 cm, vastagsága 45 cm. Még 1889-ben az ó-budai dézsmaház lerombolása alkalmával került elő.

Felül félkörű mélyedésben sima keret közé foglalva egy ifjú áll, balra fordulva, hátra vetett jobb lábbal. A fej kissé lefelé hajtva, arcza maga elé

tekint. Fején göndör haj van. Teste meztelen, csak éppen a bal vállán összetűzött chlamys lóg hátul le. Kezei hátra vannak kötve.

Az alak semmiesetre sem tartozik a provinciális köznapi ábrázolások közé. Szinte a görög művészet ihletét érezzük, annyira nemes formái vannak. Annak köréből való minta is állott szükségképp a kőfaragó előtt. Hasonló példa az aquincumi muzeum Medeája, mely Timomachos festménye nyomán készült.* A jelen esetben azonban a kőfaragó még ügyesebb volt, mert Medea művészeti reproductió dolgában nem versenyezhet vele.

Más kérdés, vajjon a kőfaragó tudta-e is, hogy mit ábrázol? Medea kezében a kardot bizony alig nézi valaki kardnak. Itt is az, hogy a kezek hátra vannak kötve, nem tűnik eléggé szembe. Pedig az alak nem lehet más, mint *Orestes*. A mi ugyanis az állást, tartást és ruházatot illeti, ugyanazon típus, a hogy a sarkophágokon *Orestest* hátra kötött kezekkel mint foglyot *Pylades* és *Iphigenia* társaságában ábrázolták. A legközelebbi analogiát hozzá, szinte hasonmását, egy müncheni sarkophágon találjuk.**

★

37. Négyzetű kődúc, felső jobb sarka s bal széle csonka. Magassága 117 cm, szélessége 44 cm, vastagsága 25 cm. Az esküteri hídfő alapásánál egy régi bástyafalból, melybe be volt építve, került elő (1898).

A félköríves fülkében *Attis* a nézővel szemben áll, jobb lábát a bal mögé keresztbe vetve. Fején phrygiai süveg van, hosszú ujjú, övezett

* Budapest Régiségei V 139. 1.

** C. Robert, Die antiken Sarkophagreliefs LVII, 167.

tunicája a czombjai közepéig ér, lábait nadrág fedi, a mellén át a hátul lelógó chlamys látszik. Bal kezével álla alatt fejét támasztja, míg teste előtt keresztben átnyúló keze görbe botjának (*pedum*) felső végét fogja.

38. Csonka kőlap, magassága 52 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 24 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbi (1898).

Jobb szélén egy széles pillér leveles feje maradt meg, tőle balra sekélyre vajt alapon *Attis* feje a phrygiai süveggel s a fejet támasztó jobb kéz.

39. Négyzetű kődúc, magassága 127 cm, szélessége 55 cm, vastagsága 44 cm. Az Eskütérről való, mint a két előző darab (1898).

Két szomszédos lapja domborképekkel van ellátva. Az egyik, szélesebb oldalon felül háromszögű fülkében *Attis* álló alakja en face van kifaragva, fején phrygiai süveggel, térdig érő övezett tunikában és jobb vállán megerősített, hátul lelógó chlamysszal. Lábain, melyek közül a jobbat a bal előtt keresztbe vetve tartja, föl nem ismerhető a nadrág. Jobb kezével arcát támasztja, míg bal keze, teste előtt átnyúlva, a *pedum* felső végét fogja. A fülke fölött a két sarokban egy-egy repülő *genius* látszik.

A keskenyebb oldallapon négyzetű fülkében *meztelen* nő en face áll, fején a *calathus* nevű, felső szélén hegyes levelekkel ellátott kosárral, melyet bal kezével tart. Leple hátul ránczokat képezve lóg le, egyik vége a jobb karon van általvetve, míg a felhúzott része a jobb vállon nyugszik.

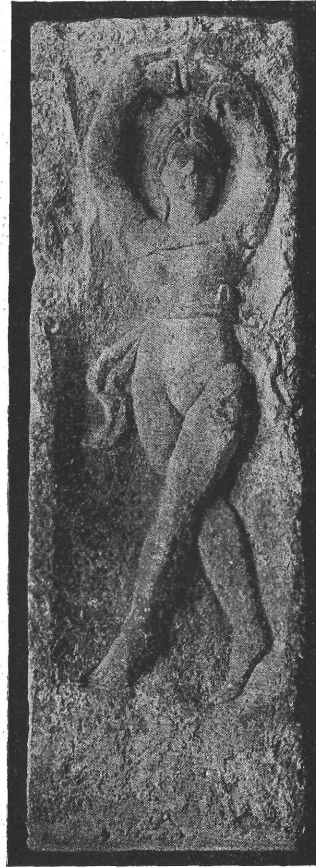
Attis előfordult a 28. sz. sarkophágon is, még pedig kétszer, mivel a symmetria úgy kívánta. Előszeretettel alkalmazták a síremlékeken, így a n. muzeum kőemlékein is látható.¹ Mithosában volt ugyanis valami, a mi közel hozta azok szívéhez, kik valamely hozzátartozójukat siratták. Kedvese volt a pessinusi Cybele vagy Mater Magna istennőnek, ki keservesen megsiratta, midőn elvesztette, de a kinek ép oly mérhetetlen volt öröme, midőn ismét megtalálta. Míg

egyrészt tehát az elmélázó, a bánat jeléül fejével kezére támaszkodó ifjú a gyors kimulás jelképe lett, az újra életre ébredt Attis a remélt feltámadást jelentette.²

Bár Cybele s vele együtt Attis cultusa már a II. pún háború idejében utat talált Rómába, Claudius császár óta pedig márcziusi ünnepeit is, melyekben különösen a féktelen vígság jutott kifejezésre, megtarthatták, Aquincumban csak egy feliratban³ találkozunk nyomával. Daciában is csak egy apulumi felirat⁴ ismeretes, mely *m(ater) d(eum) m(agna)* tiszteletét bizonyítja. Már csak ezért sem valószínű, hogy a 37. 38. és 39. sz. kövek Attis alakjai a vallás körébe tartoztak volna. Mindennél döntőbb azonban a típusuk, mely ugyanaz, mint azoké, melyeket a síremlékeken látunk, úgy hogy kétségtelenül egy csoportba tartoznak. Az még sem föltehető, hogy ezen négyszögű hasábokat mint sírköveket alkalmazták volna. Inkább építészeti részeknek tekinthetjük, melyek egy nagyobb szabású, architektonikus síremlékről, kápolnáról valók. A meztelen nő a kalathuszai, mely Attisszel együtt fordul elő az egyik kőhasábon, ép úgy foglalhatott helyet egy síremléken, mint az a tánczó bacchansnő, mely a Vásárhelyi Géza birtokában levő töki kőtáblán látható.⁵

40. Négyszögű kődúc, magassága 119 cm, szélessége 40 cm, vastagsága 28 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbieket (1898).

Előlapja lapos mélyedésben en face keresztbe állított lábakkal, ujjain *tánczó leányt* ábrázol. Teltebb formáit nem fedi semmi, csupán csipői köré van egy szalag kötve, melynek végei két oldalt szabadon lengenek. Haját homlokán kétfelé fésülve viseli. A két kéz a fej fölött *castagnettákat* csapkod egymáshoz. A *crotalum* formája az, melyet

¹ Desjardins-Rómer, A m. n. muzeum római feliratos emlékei XXII 128. XXVII 132.

² Roscher, Ausf. Lexikon d. griech. u. röm. Mythologie I S. 727.

³ CIL. III 3471.

⁴ CIL. III 1101.

⁵ Arch. Ertesítő X (1890), 424. l.

egy szobron a capitoliumi muzeumban is látunk: kívül domború, befelé homorú fakagylók.* Az egyik keskenyebb oldallapot szőlőleveles indák fürtökkel díszítik.

A tánczó bacchansnők kedvenc tárgyat képezték a későbbi római szobrászatnak is. Mint azonban az imént idézett töki emléken, a nő rendszeren két kezében kendőt lengetve tánczol. Nem is bacchansnő a mi alakunk, hanem genre, melynek előképét bajos volna megjelölni.

41. Sírkő, fölül s alul csonka; magassága 56 cm, szélessége 60 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fennmaradt a koszorúnak alul szalaggal átkötött része s a mezőt bal oldalán határoló oszlop alja. A *D* és *M* betűket a kiálló lapra vésték, mely fölül a feliratot szegélyezi. A betűk megőrizték a vörös festék erős nyomait.

<i>D</i>	<i>M</i>
<div style="display: flex; justify-content: space-between; width: 100%;"> L · CARIŒIO L LO · POMENINA </div> <div style="display: flex; justify-content: space-between; width: 100%;"> ERQARETO · ARM LEO </div>	

*D(is) M(anibus). | L. Carisio L(uci) | filio Pom-
[pt]ina | Vero Ar[r]etio arm(orum) | [custodi...]*

Az elhunyt neve mellett olvashatjuk az atyja nevét s a városét is a tribusszal, melynek polgára volt. A *cognomen* a 3. sorban csak *Verus* lehet. *L(ucius)* volt az atya neve is; mindenesetre szokatlan azonban, hogy a *filius* szó nincs rövidítve, a mi arra mutat, hogy a sírfelirat nehezen tartozhatik a régiebbek közé. Az első eset, hogy aquincumi feliraton *Arretium* város előfordul; a tribusa *Pomenina* hibásan áll *Pomptina* helyett.** A 4. sor végén álló *arm.* kiegészítése csak *arm(orum) custodi* lehet s több mint valószínű, hogy *L. Carisius Verus* a legio II. adiutrix fegyvertári őre volt.

42. Hosszukás négyszögű kőlap, három darabban, jobb oldala a feliratos mező egy részével csonka. Magassága 73 cm, hossza 109 cm, vastagsága 21 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Alul széles, lépcsőzetes párkánnyal van ellátva, mely átmegy a baloldali keskeny lapra.

Rajta a keretbe foglalt felirat bal oldalán meztelen *genius* áll, feje búbján csomóba kötött hajjal, bal térdével a keretnek fogója (*ansa*) gyanánt szolgáló félholdalakú paizs (*pelta*) alsó szarvához támaszkodva, míg bal keze a paizs középső ágát fogja alul. A paizs szarvai sasfejekben végződnek. —

* Daremberg-Saglio, Dictionnaire fig. 2077.

** Kubitschek, Imperium Romanum tributim descriptum p. 81.

A keskeny oldallapon hegyével lefelé fordított kard van ábrázolva, fölül csonka markolattal, s egy kerek paizs, belső lapjával fordítva a néző felé.

T(itus) Fl(avius) T(iti) (filius) Quir(ina) Magnu[s . . .]|(centurio) leg(ionis) XII fulm(inatae), (centurio) leg(ionis) . . . |(centurio) legionis III Gall(icae), (centurio) leg(ionis) VII [. . . praepositus?]|pontium viae Fulv[iae (?)] . . .] pater et Fl(avius) Modestu[s . . .]heredes ex|(sestercium) XV (milibus) n(ummum) f(ecerunt).

A sírfelirat egyike a régebbieknek, melyek Aquincumból valók. Meg van nevezve benne az elhunyt atya, még pedig olyformán, hogy a *T* után a *filius* hiányzik, továbbá a tribus. A tribus Quirinába tartozott a legtöbb város, így nálunk Sirmium, Siscia, melyek a városi jogot a Flaviusoknak köszönhették s bizonyára az sem lehet véletlen, hogy úgy az elhunyt, mint örököse *Flavii* voltak. A város, a hol az elhunyt született, feküdhett azonban Italiában is, mert még azután is, miután a legiókat a provinciákban ujonczozták, Septimius Severusig, legalább elvben, csak italicusok lehettek centuriók.* Mint a centuriók általában, úgy Flavius Magnus is több legióban szolgált egymás után. Bár csonka a felirat, legalább négy legiót nevez meg. Kettőnek neve épen maradt, az egyik a *legio XI fulminata*, a másik a *legio III Gallica* s mindkettő a II. század derekán Syriában

* Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres S. 78.

tartózkodott.* A centuriók, ha a katonaságtól visszavonultak, még előkelő állásokhoz juthattak. De nincs kizárva, hogy Flavius Magnusnak mint tényleges centuriónak az a rendkívüli megbízatása volt, hogy a hidak s egy út jókarban tartásáról gondoskodják.** Mivel az utak minden közelebbi meghatározás nélkül nem említetnek, azon útnak szükségkép *Fulvia* volt a neve.

Már a kő alakja kizárja, hogy egyszerű sírkővel van dolgunk. Különben 15 ezer sesterciusból (3900 korona) egy nagyobb fajta síremlék is készülhetett. Kövünk csak azon része, melyen a felirat állott.

43. Koporsó előlapjának töredéke, két darabban, magassága 46 cm, szélessége 35 cm, vastagsága 9 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Alul keret határolja, melynek igen kis része még a felső bal sarokban látszik. De nem elég baj, hogy a felirat ennyire csonka s fölül és jobbra kiterjedése meg nem határozható, még a kőfaragó is alaposan elrontotta.

Az 1. sorban az anya neve állhatott, az atyáé *Julius Dignus* volt. A *paganus* szó *pagus* származéka s eredetileg falun lakót jelentett, később a polgári osztály

PATRI PAGANUS
VIE HOMENAE
NESORIBVS
GAIVS MIL·LENERPREX·S
FFICICOS·SIBPARENTIBVS·F
WS·FILVVS·EIVS

megkülönböztetésére használták a katonaitól. A 4. sorban a nőnév *Ulpiae Homena(i)ae* arra enged következtetni, hogy az 5. sorban tulajdonképpen SORORI EIVS helyett áll az érthetetlen NESORIBVS. A leg-sajnálatosabb, hogy a 7. sor nem egészíthető ki. *Gaius* ugyanis, ki szüleinek és nővérének, nemkülönben magának is ezen emléket állította, mint a legio (kétségkívül a *II adiutrix*) katonája a helytartói irodában (*officium consulare*) tolmácsként működött, de a mi leginkább érdekelne, hiányzik a CIL III 10505 analógiájára

azon nép megjelölése, melynek nyelvét tolmácsolta. Azon, szintén aquincumi feliratban az *interpres Germanorum* szerepel. Ha a 7. sorban az S után az A betű sarkát lehetne megállapítani, úgy önként eszünkbe juthatna a *Sa[rmatarum]* kiegészítés, csakhogy az S után merőleges vonás következik.

44. Sírkő töredéke, magassága 45 cm, szélessége 56 cm, vastagsága 16 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül s alul csonka, nemkülönben a felirat jobb szélén le van törve a keret, úgy hogy csak lefelé nem ismerjük a felirat folytatását.

* CIL VI 3492 a. b.

** V. ö. CIL V 698: [*H]anc viam directam per Atium centurionem . . . restituit . . . L. Rufellius Severus primipilaris.*

MLICINIUS · IANU
 ARIVS CORNICIARIUS
 MILES LEG II AD
 ANNYVY STIPE

*M. Licinius Ja[nu]| arius cornici(arius)|
 miles leg(ionis) II ad(iutricis)| ann(orum)
 XXX, stipe[nd(iorum)]*

A *cornicularius*, a mi M. Licinius Januarius mint a II. segédlegio katonája volt, a főbb tisztek mellé osztva leginkább a büntetéseket hajtotta végre. Mint ezen felirat is mutatja, nem szükséges, hogy a fölebbvaló tiszt rangja is meg legyen nevezve. V. ö. Budapest Régiségei, V 147 l.

45. Gyermekekoporsó előlapjának része, magassága 54 cm, szélessége 57 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül s alul kerettel van ellátva. A felirat kiegészítését igen megnehezíti, hogy se jobbra, se balra a kőnek hiányzó részei meg nem állapíthatók. Több

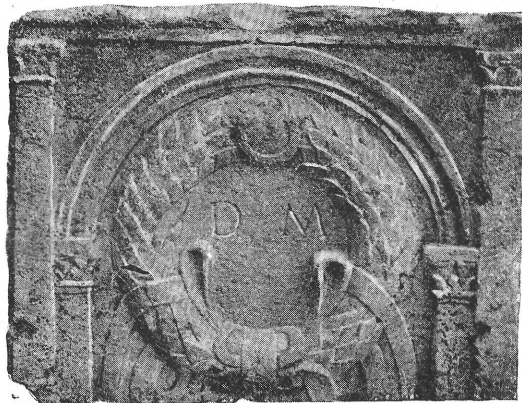
CEIC VALCF · C
 · EX · ARMOR · C
 · VSCANIAEC
 EI VAL · VALERIAN
 NO FILIS · SVIS

sorból, mint négyből azonban a felirat nem állott.

Mint az utolsó sorból kitűnik, a koporsóban egynél több gyermek feküdt, de neveik csonkán maradtak fenn. *Tuscania* volt a leány neve s az egyik fiúé *Val(erius) Valerianus*. Csonka különben az atya neve is: a *cognomen* hiányzik. Azt tudjuk azonban, hogy *C(aius)* fia volt. Egészen érthetetlen a neve előtt álló három betű. Alighanem az anya nevével kezdődött a felirat.

46. Sirkő két darabja, a középső rész hiányzik. A felső darab 69 cm magas, 91 cm széles és 13 cm vastag. Az alsó résznek magassága 62 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A két lapos pillér, melyek a letörött orommezőt tartották, két alacsonyabb

pilléren nyugvó félköríves kaput szegélyez. A koszorú benne, felül korongos diszítéssel, alul csokorra kötött szalaggal, a D ^o M betűket fogja körül.

... *ann(orum) XXXXV, h(ic) s(itus) e(st). | Attius Respectus | patri pientis(s)imo | et Atti(a)e Privat(a)e | matri suae vivae | p(osuit) t(itulum) m(erentibus).*

A sírkő alsó részén a keretbe foglalt felirat csonka, úgy hogy az atya nevét, a ki 45 éves korában elhunyt, nem ismerjük. A sírkövet azonban fia, *Attius Respectus* nemcsak neki, hanem még életben levő anyjának, kinek neve *Attia Privata*, készítette.

47. Sírkő, fölül s alul csonka, magassága 117 cm, szélessége 63 cm, vastagsága 16 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A hiányzó orom alatt nagy rózsával, mely körül félkörívben levélfűzér csüng, a sarkokon egy-egy kisebb rózsához erősítve, szabadon lelógó végekkel. A felirat keretbe foglalt mezőre van vésve.

M A R C I A
> · I I B · A E I H
A L L · A N N ·
X L V · H · S · E ·
L · M A R C I V S
F E L I X · C O N I V
N X · E T · C O N I I
B E R T A

*Marcia | (mulieris) lib(erta) Aeth|ale ann(orum) | XLV, h(ic) s(ita) e(st). | L. Marcus | Felix con-
iu | nx et conli | bertu[s . . .].*

Az Aethale név görög eredetre vall. Aethale s Felix ugyanazon nőnek rabszolgái voltak. A felszab-
dítással együtt járt, hogy mindketten ugyanazon ne-
vet (*nomen*) viselhették, melyet a *patrona* (*Marcia*)
és hogy csak már mint szabadok léphettek egymással törvényes házasságra.

48. Sírkő töredéke, magassága 60 cm, szélessége 70 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A felirat fölött, a mely mélyített mezőre van vésve, nagyobb síma lap van.

L O C V S I V S
D O M I T I N ' S
V I X · N L · E · O C V
S I O C N I D O · L I
B E R T V S · E I V S
V I X · N · X I · I I I
S I T I S ·
F I L I

*L. Ociusius | Domitianus | vix(it) an(nus) L et Ocu-
sio Candido li | bertus eius | vix(it) an(nis) XL,
hi[c] sitis ; O[cusia] | Filu[mene]*

Együtt feküdtek ezen sírkő alatt *L. Ociusius Domitianus*, ki 50 évet élt és *Ociusius Candidus*, (a feliratban hibásan áll a dativus), az előbbinek szabadon bocsátott rabszolgája (*libertus*), ki már 40 éves korában halt meg. Az utóbbi az *Ociusius* nevet patronusának köszönhetette, mely megillette, mihelyt gazdája felszabadította. A sírkövet, mint az *Ocusia* név elárulja, szintén ugyanazon gazdának egyik felszabadult rabszolganője állíttatta.

49. Csonka sirkő, magassága 85 cm, szélessége 75 cm, vastagsága 18 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül, kerek oszlopok közé foglalva két felnőtt mellképe maradt fenn, fejek nélkül, a bal oldali nőé lehetett, ki jobb kezével egy leánykát, míg jobb oldalán a férfi mindkét kezével egy fiút szorít magához, bal kezében irattekercset tartva. Alább a tipikus háromláb élelmiszerekkel van ábrázolva, melyhez balfelől egy nő, jobbról egy fiú, mindegyik kinyújtva egyik kezét, áldozni jó. A keretbe foglalt írásos mezőt jobbról és balról repkényfolyondár szegélyezi.

D M D(is) M(anibus).| Sep(timiae) Marynae|
 SEP·MRYNÆ
 CONVCV coniug(i) V...

A felirattól fenmaradt két első sor (a második sem ép) a feleség, Septimia Maryna nevét tartalmazza. *Marina* előfordul még a hozzánk legközelebb eső feliratok közül Noricumban CIL III 5431.

M
 NATO
 AD·P·F.
 //II·ET.
 ANO.
 NX·M·II.

50. Sirkő, fölül, alul s bal oldalán csonka. Magassága 90 cm, szélessége 45 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1900).

A keretbe foglalt felirat fölött megmaradt a tripos egyik lába s a fiú, ki jobb kezét előre nyujtva feléje megy áldozni. A felirat jobb szélén repkényfolyondár van.

A csonka felirattól annyi kétségtelen, hogy legalább két elhúnytról van szó. Az egyik minden bizonynyal a II. segédlegióban szolgált s legalább 32 éves korában húnyt el. A másik alighanem fia volt s 10 évet és 2 hónapot élt.

51. Négyszögű tábla, felső jobb sarka csonka. Magassága 44 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 10 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A mélyített alaptól két mellkép domborodik ki, balra egy nőé, jobbra egy férfié, kik kétségkívül házastársak voltak. A nő haja hullámosan kétfelé van fésülve, testén tunicát visel; a férfit csupasz arcú s a jobb vállán gombbal összetűzött sagum elég jól fel-

ismerhető. Általában jellemző sirköveinkre, hogy a nő mindig a férfi jobb oldalán jelenik meg. A tábla nem lehetett sirkő, de minden bizonynyal egy sir-
emlék részét képezte.

52. Sirtábla része, magassága 84 cm, szélessége 74 cm, vastagsága 25 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Az orom a sarkokat díszítő acroterionokkal csonka, nemkülönben a mező az áldozási jelenettel. Csak éppen a jobbra álló fiú felső teste a fejvel maradt

meg. A két kerek oszlop közé foglalt 3 mellkép apát, anyát s egy felnőtt leányt ábrázol. Mind-egyiket jellemzi a nyúlt arc. A nők kétfelé fésülve viselik a haját, a férfúnak bajusza és szakálla van. Az anyán jobbra s az atyán balra a tunicán kívül a jobb vállon összetűzött felső ruha látható, a leányon közepűt csak tunica van. Az anya jobb kezével egy kis fiút szorít magához, ki bal kezében almát tart. A leány jobb keze egy kosáron pihen, míg az atya jobb keze kinyújtott két ujjával a bal kezében levő összehajlított kendő végét érinti.

53. Sirkő felső része, bal fele csonka. Magassága 58 cm, szélessége 85 cm, vastagsága 23 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A háromszögű orom közepén mély alapon szárnyas genius mellképe kétfelé fésült hajjal, meztelen testtel, kissé jobbra fordulva látható. Az épen maradt sarokban az orom felett fejével kifelé ábrázolt delphin van kétszer csavarodó testtel. Az orom alját tojás-, s alatta acanthussor képezi. A fülke mélységéből következtetve az elhunytak képei magas domborművek lehetnek. A megmaradt darab faragványai is meggyőzhetnek, hogy a sirkő a legjobb dolgok közé tartozott s örökké kár, hogy ilyen csonkán maradt reánk.

54. Sirkő felső része, jobb sarka csonka. Magassága 78 cm, szélessége 100 cm, vastagsága 22 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A háromszögű orom leveles fejű oszlopon pihent, melyek közül azonban csak a bal oldali maradt meg részben. Az orom alatt félkörívben kifaragott mélyedés van s abban négy mellkép sorban egymás mellett. A két szélső szakál-

las férfiúé, a bal oldalnak álla alatt látszik a szakáll. Közül jobbra a harmadik férfi csupasz képű s jobb kezét, egyik ujját kinyújtva, maga előtt tartja. Mind-

nyájan homlokra fésülve viselik a haját s a jobb vállon összetűzött felső ruha fedi testüket. A negyedik mellkép nőé, kétfelé fésült hajjal. A nyaka körül lát-

ható ráncz szintén a felső ruhát jelezheti. A mennyiben a jobb oldali férfi, a leg-öregebb, egy gyermeket szorít magához, s a nő egy másikat, őket kell az atyának

és anyának nézni, a másik kettő felnőtt gyermekeik lehettek. A kicsinyekből csak a fejek maradtak épen (1898).

55. Sirkő töredéke, magassága 70 cm, szélessége 31 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A bal oldalából fenmaradt a sarokoszlop alsó fele, mellette egy mellkép, fej nélkül, jobb kezében egy összehajtogatott ruha felső végét, mint valami irattekercset tartva, továbbá az oszlop alatt a szalagfonat s attól jobbra a hiányzó háromláb felé közelgő nő.

56. Sirkő, alul s bal oldalán csonka. Magassága 122 cm, szélessége 64 cm, vastagsága 23 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül háromszögű orom koronázta, közepén levéldíszszel, a sarkokon síma acroterionokkal. Alatta a kerek oszlopok között a sötét vörösre festett alapon legalább három mellképnek volt helye, de csak kettő van meg, a középső s a jobb oldali. Amaz nőt ábrázol, vállig érő hajfürtökkel, emez férfit, jobb vállán összekapcsolt felső ruhában, bal kezében irattekercset tartva, melynek felső végét a másik kéz két kinyújtott ujjá érinti. Alább az áldozási jelenetnek jobbról álló fiú alakja maradt fenn, övezett tunicában, a mint a jobb kezét a háromláb felé nyújtja. Lábainál jobbra áll az M betű. A szélt szalagfonadék díszíti.

57. Sirkő felső darabja. Magassága 46 cm, szélessége 80 cm, vastagsága 17 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A háromszögű orom csúcsa le van törve, közepét rózsza díszíti, a jobb sarkon palmettás acroterion emelkedik. Alatta mély alapról a bal oldali női mellkép feje domborodik ki, hullámosan fésült hajjal.

58. Csonka tábla, nyilván egy sarkophag előlapjának bal vége. Magassága 65 cm, szélessége 38 cm, vastagsága 19 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

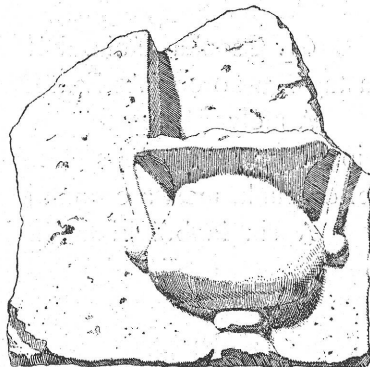
A lapos mélyedésben ábrázolt geniusből hiányzik a felső test egy része a fejjel. A meztelen gyermekalak jobb lábán áll, míg a bal lábát hátraveti. Kezeivel maga előtt körívben csüngő lombfűzért tartott.

59. Csonka kőlap, hiányos fölül, bal oldalán s alul. Magassága 90 cm, szélessége 73 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A dombormű minden bizonynyal katonát ábrázolt szemben állva, térdig érő tunicában. Öve elül karikával van ellátva s közepéről egy háromrétű, két oldalán pedig egy-egy egyszerű szalag lóg le róla. Bal felén hozzá van erősítve a kard. A lábszárak szokás szerint meztelenek. A bal csipőn nyugvó kéz irattekercset vagy pálczát tart, ép úgy mint a katona egy langenau-i követőn Stuttgartban. * Annak is elül két szalag lóg le övéről s a kardot szintén az övhöz erősítve a bal oldalon viseli.

60. Kőhasáb, fölül s bal oldalán csonka. Magassága 70 cm, szélessége 72 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

* Haug, Die röm. Inschriften u. Bildwerke Württembergs No. 26.

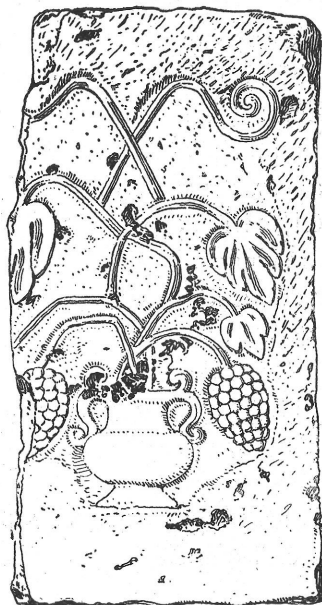
61. Csonka tábla, két darabban, magassága 88 cm, szélessége 56 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbieik (1898).

A mélyedésben togába (?) öltözött férfialak áll, körszakállal, szembe nézve s jobb kezével a ruha szélét fogja. Alig lehet egy sarkophag előlapjának részével dolgunk, mert a csonka jobb szélén még egy lefelé nyuló kéz látszik.

A sík lapból kiemelkedve két fülű krater van ábrázolva, bal oldalán a vörösre festett szőlőindák nyomaival. A krater szája fölött a kő négyszögű mélyedést mutat.

62. Kőlap, magassága 117 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbieik (1898).

Alsó részén kétfülű krater van kifaragva, melyből szőlőindák futnak fel, jobbra-balra egy-egy lecsüngő fürttel.

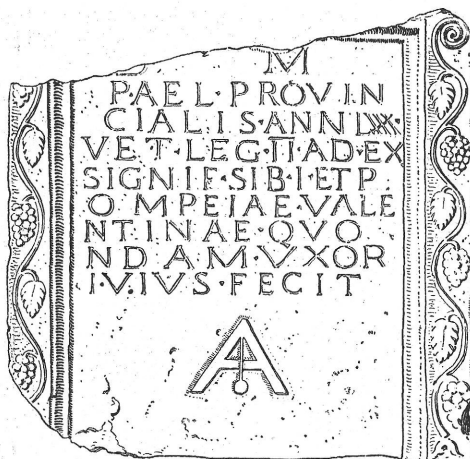
63. Csonka kőhasáb, melyen egy jobbra menő öszvér előrésze maradt meg lapos reliefben. Magassága 60 cm, szélessége 55 cm, vastagsága 28 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

★

64. Sírkő, alul s felül bal sarkán csonka. Magassága 120 cm, szélessége 125 cm, vastagsága 20 cm. Szent-Endrén, a castrum alatt találták, Dániel József háztelke felső végén, hol római temető volt, s az egyik sírnak oldalapját képezte (1898). Dániel József ajándéka.

A feliratos mezőt a hornyolt keret két oldalán fürtös szőlőindák szegélyezik.

D(is) M(anibus).| P. Ael(ius) Provin| cialis, ann(orum) LXXX, |vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) ex| signif(ero) sibi et P| ompeiae Vale|ntinae quo|ndam uxor|i; vi(v)-us fecit.

Az *Aelius* név Hadrianus óta lett divatos. Sírkövünk ugyan későbbi Hadrianus koránál, de a felirat betűinek szabályos, gondos jellege még a II. szá-

zadra vall. Mivel P. Aelius Provincialis mint veteranus halt meg, katonai szolgálát Aquincumban is teljesíthette. Szent-Endre környékén eddig a legiónak kevés nyomára akadtak.* *Ex signifero* nevezi továbbá a felirat, vagyis Provincialis mint signifer ment nyugalomba. A *signiferi* a centuriák, századok jelvényeit vitték (Veget. 2, 13) s a legióban a 3 taktikai altiszti állás között az elsőt foglalták el. A signifer után következett az *optio* s a *tesserarius*. A II. segédlegio signifereit még a következő feliratok említik: CIL III 3520. 3532. 3534. 3538. 3548. De mint Vegetiusból (3, 20) kitűnik, a *signiferi* kezelték a legénység pénzét is, s ép azért írni, olvasni tudók voltak. A könyvvezetésben való jártasságuk aztán az oka, miért használták fel továbbá oly munkákra, melyek látszólag ellenmondásban vannak zászlótartói minőségükkel. Így kezelték a téglavetőket, stb.** A szögletmérőnek feliratunk alatt is nyilván csak az a magyarázata lehet, hogy Provincialis mint signifer valamely építkezés vezetésével volt megbízva.

Máskülönben a felirat kevés tanulságot tartalmaz. Megtudjuk belőle, hogy Provincialis 80 éves korában a sírkövet magának és Pompeia Valentina nevű elhunyt feleségének készítette.

65. Csonka kőlap, magassága 65 cm, szélessége 91 cm, vastagsága 18 cm. Szent-Endréről, Dániel József kertjéből (1898). Dániel József ajándéka.

A feliratos mezőt balfelől repkényinda szegélyezi. A nyolczsoros, teljes feliratot egy régebbi felirat helyébe keresztbe vésték, miután azt néhány betűig eltüntették volt.

A teljes felirat olvasása hozzávetőleg a következő:

└ LDR AGILIS B PPCAS
TRPSCONSTQVI VIXITAN
LXX III ML / JS QVINQVE
DIEBVS XVAVREL
5 MARCIO LACOMPAR
CARISSIMA VIVA └ E
IT A / ITVLOB
ENE MERETO SVO
MOR
RSE
POVO

Fl(avius) Dragilis b(eneficiarius)
p(rae)p(ositi) cas| tr(is) P(annoniae)
s(uperioris) const(itutis) (?), qui vixit
an(nis)| LXXIII, mens(ibus) quin-
que| diebus XV; Aurel(ia)| Marciola
compar(i)| carissim(o) viva fe|[c]it
[et] a[un]culo b|ene mereto suo.

* CIL III. 3642 (Pomáz), 10580 (Duna-Bogdány).

** Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres S. 16.

A kőre utólagosan vésett felirat jellege annyira hanyag, betűi annyira szabálytalanok, hogy a későkori feliratok egyik ritka példányával állunk szemben. Diocletianusnál későbbi azonban nem lehet. Flavius Dragilis ugyanis Szent-Endrén (*Ulcisia castra*) csak meghalt, de Felső-Pannoniában katonáskodott, már pedig Diocletianus volt az, ki Felső-Pannoniát is két részre aprózta, s az egyiknek, az északinak azóta *Pannonia prima*, a délinek pedig *Savia* vagy *Pannonia ripariensis* lett a neve. Ha az első sor olvasása helyes, úgy Dragilis mint *beneficiarius** szolgált egyik felső-pannoniai tábor parancsnoka mellett. A második sor CONST rövidítésében esetleg a tábor közelebbi meghatározása is lapanghat. Figyelemre méltó, hogy a felirat Aurelia Marciola férjét, ki 74 éves, 5 hónapos és 15 napos korában elhunyt, *coniunx* helyett *compar*-nak nevezi. A sírfelirat még a nő unokájának szólt.

66. Sírkő trachytból, fölül csonka. Magassága 145 cm, szélessége 65 cm, vastagsága 15 cm. Szent-Endréről való, hol Dániel József kertjében találták (1898). Dániel József ajándéka.

A felső végére vésett feliratot alul s két oldalt egyszerű vonal kereteli be. Alatta a lap felülete érdes.

A sírkő minden ízében barbár jellegű: durván, nagyolva megfaragott kőlap, minden kiképzés nélkül, a felirat betűi is csak éppen belé vannak karcolva, szövege pedig a legszükségesebbre szorítkozik, az elhunyt nevére s az évek számára (de az elmosódott), melyeket az illető átélt. Hogy az elhunyt maga is barbár volt, kitűnik egytagú nevéből (*Namio*), mely mellett még csak az apjái szerepel genitivusban (*Antaionis*), de a *filius* elhagyásával, a mi a benszülöttek (*peregrini*) síremlékein nemcsak másutt,** hanem nálunk is jellemző.

67. Sírkő felső bal sarka, magassága 92 cm, szélessége 80 cm, vastagsága 24 cm. Szent-Endrén, Dániel József kertjében találták (1898). Dániel József ajándéka.

Fenmaradt az orom, közepén egy nagy rózsával s csúcsa baloldalán egy állatlábbal. Az orom alatt, oszlopok közé foglalva, legalább két mellkép volt, de csak az egyiknek sérült feje van meg.

68. Csonka sírkő, két darabban. Magassága 148 cm, szélessége 103 cm, vastagsága 20 cm. Találták Szent-Endrén, Dániel József telkén, mint az előbbi (64—67) s még a következő (69) darabokat (1898). Dániel József ajándéka.

* V. ö. Budapest Régiségei VI 141. 1.

** Hübner, Römische Epigraphik. Handb. d. klass. Altertumswissenschaft I S. 518.

Fölül háromszögű orom koronázza, melynek lejtős széleit folyondár diszíti, közepén pedig Medusa feje van ábrázolva. A széles epistylionon három lombfűzér, a két végén szalagokkal felkötve, csüng. Alatta, a kerek oszlopok közé foglalt lapos fülkében legalább három mellkép foglalt helyet. Egészen ép csak a baloldali, feje kétszeresen be van kötve s kendővel letakarva, melynek végei a vállakra lógnak.

A nyak alatt a fibulával összekapcsolt ing látszik, a vállakon nagyfajta fibulák kötik össze a tunicát, a pallát pedig a jobb kar szorítja a testhez. A jobb kézcsuklón többszörös karperecz látszik. A középső alacsonyabb mellkép feje is be van kötve s fölője szintén kendő borul. A megmaradt jobb vállon ismétlődik a nagy fibula s a karpereczczel ékített jobb kéz tartása is azonos, mint a szomszédjáé. A következő keskeny mezőn a közepén háromláb, rajta az egyik épen maradt ke-

nyérrel, tőle balra álló férfialak, aztán fogó s üllő vannak ábrázolva. A sírkő többi része a felirattal hiányzik.

Az életpályának olyan jelképei, mint a fogó s üllő, sírköveinken általában ritkák s annál érdekesebbek, mert mint a nő nemzeti viselete elárulja, a benszülöttek foglalkozására vetnek világot.

69. Csonka sírkő trachytból, magassága 120 cm, szélessége 101 cm, vastagsága 23 cm. Szent-Endréről való, hol Dániel József háztelke felső végén találták, több más kőemlékkel együtt (64—68), melyek mind sírok alkatrészeit képezték (1898.) Dániel József ajándéka.

Felső részén három mellkép van, a balra lévő nőé, ki két kezével merőlegesen orsót tart maga előtt. Fejét magas turbán fedi, melyről egy fátyol végei csüngenek alá. Ugyancsak a fejről (!) a mellre csavart karika (*torques*) lóg, a két vállon egy-egy nagy ruhakapocs ágaskodik, a kézcsuklókat pedig dupla kar-

pereczek díszítik. A két mellkép jobbra csupaszképű férfiakat ábrázolt, legalább a középső mindenestre az, a hanyag kivitel következtében azonban mindegyiknél csak a bal vállra vetett ruha redői látszanak, melyeket egyformán mind a két alak a jobb kezével fog, míg a jobb felőli alak bal keze maga előtt csészét tart. A másiknak bal kezéből csak éppen az ujjak vannak feltüntetve. A mellképek alatt széles, keretbe foglalt mező következett; azon a darabon, mely megmaradt, lapos domború műben csonka négykerekű kocsi látható, a két kerék közül az épnék 8 küllője van, rajtuk hosszukás alacsony kocsiszekrény nyugszik, közepén ülőhellyel (?); a kocsis elül a végén ül. Egy-egy vörös folt a baloldali mellképen elárulja, hogy a sírkő színesre volt festve.

A kocsi, mint azt a következő sírkő is mutatja s még egész sora az emlékeknek, melyek eddig Pannoniából ismeretesek, a bensülött barbárok emlékein tipikus ábrázolás, mely nem enged semmi kétséget az iránt, hogy mi volt nálunk a meghódított alattvalók főfoglalkozása a római uralom alatt is. A *veredarii Pannonii* Hyginusból* is ismeretesek. Azok a küldöncök voltak, kik a hivatalos értesítéseket, leveleket könnyű kocsikon továbbították. A könnyű, kétkerekű kocsik (*cisium*) mellett** azonban nem kevésbé gyakran találkozunk a négykerekű kocsikkal.*** Ezen síremléken is, ép úgy, mint a következőn, a kocsi négy kerekű, ú. n. *reda*, nem olyan kényelmes, fedett kocsi, mint a *carruca*, de elég tágas, hogy több

* De castr. met. 24. 30.

** Az egyik tóki kőemléken, Budapest Régiségei IV 38. l.

*** CIL III 10558 (Ó-Buda). Budapest Régiségei V 154. l. (Ó-Buda). U. o. 155. l. (Ó-Buda). U. o. IV 46. l. (Dunántúl). U. o. 67. l. (Zsámbék). U. o. 42. l. (Tök). CIL III 3375 (Tabajd).

utas szállítására is alkalmas legyen. Más valaki, mint a kocsis, a zsámbéki s mind a három idézett óbudai kocsin sincs.

70. Sírtábla homokkőből, fölül csonka; magassága 120 cm. szélessége 77 cm, vastagsága 18 cm. Szent-Endrén, a püspöki udvar déli falában állott be-

falazva s mint Bogdanovics Lucián gör. kel. püspök ajándéka került az aquincumi muzeumba (1899).

A térden felül ábrázolt alakok fejei hiányzanak. Jobbra a nő vállait fibulák diszítik, nyakáról szalagon fityegő karika lóg le; bal kezét maga előtt tartja, míg jobb keze a középső alak jobb vállán látszik. Ez, a kis kezei után ítélve gyermek volt, ki jobb kezében maga előtt valamit tart. A baloldali alak szintén gyermek lehetett. Jobb kezével a középső alak jobb karjába fogódzkodik, bal keze pedig annak a bal vállán pihen. Két oldalt kerek oszlopok szegélyezték a csoportképet. Alább az oldal széleken lefelé egy-egy borostyáninda fut, lefelé csüngő levelekkel. Köztük a felső négyszögű mezőben közepűt egy háromláb áll, öt kenyérral, balra s jobbra egy-egy álló

alak szemben néz, a jobboldali nő, bokáig érő alsó szoknyában, míg a felső térden alul ér; a baloldali férfi, térdig érő tunicával s egy rövidebb chitonnal. Mindkét alak két kezét elől összekulcsolva tartja. A következő mezőben négykerekű kocsi van ábrázolva, két elébe fogott lóval; jobbra, a lapos kétrétű kocsiszekrény elején a kocsis ül, mögötte a középen támlásszékekben fátyolos nő. Az alsó mezőbe vésett feliratnak egyszerű léczkerete van.

A felirat nem ismeretlen, már a CIL III 3644 közli s újabb revízióban

10576. A kocsin a kocison kívül a kocsiszekrény közepén a nő ép oly kosárszékben ül, minő az egyik panonniai kőemléken* látható.

71. Négyyszögű sírtábla felső része trachytból. Magassága 69 cm, szélessége 77 cm, vastagsága 21 cm. Szent-Endréről származik, hol a püspöki udvar falában befalazva állott. Bogdánovics Lucián gör. keleti püspök ajándéka (1899).

A jobbra ábrázolt férfinak csak a feje van meg; balra a nő vállaira omló fátyolt visel fején, nyaka körül torques van, jobb vállán egy nagy fibula látszik s a jobb kezén, melynek ujjai a férfi bal vállán pihennek, a karperecz. Jobb vállán a férfi jobb keze nyugszik.

72. Sírtábla mészkőből, keresztben ketté törve. Magassága 120 cm, szélessége 95 cm, vastagsága 17 cm. Szent-Endrén, a castrum mellett fekvő földjén találta Peyer Vendel szentendrei lakos s az aquinc. muzeumnak ajándékozta (1899).

Fölül a rózsával díszített orom két sarkán pal-

* Budapest Régiségei IV 46. l.

mettás acroterionok emelkednek, a csúcsa csonka, alatta négyszögű mezőben, két oszlop közé foglalva két mellkép, a legbarbárabb kivitelben, a mi képzelhető. Jobbra van a férfié, tojásalakú fejjel, lapos arczzal, bal kezében maga előtt kalapácsot tartva, míg jobbát kifordítva, a feleségének nyújtja. Ennek háromszögű feje van, kendővel átkötve, nyakán torquesszel, vállain fibulákkal; elkorcsosodott bal kezében maga előtt almát tart, a jobb kezével pedig férje jobb kezét fogja. A ruházatot mindkettőnél értelmetlen karczolatok jelzik. Alább volt a felirat, keretben, de csak az első sor maradt meg, az is csonkán.

A 68—72 sírkövekre jellemző a női mellképek sajátos viselete, a vállakon a nagy ruhakapcsok, a nyakon a font karika, a kézcsuklón a karpereczek s egyik-másik alakon a magas fejdísz, mind oly részletek, melyek más kőemlékekről is ismeretesek.* Mindenesetre érdekes azonban ezen újabb sorozat már csak azért is, mert mutatja, mennyire általános volt a római uralom dacára a bensülött barbár nők ragaszkodása az őseiktől öröklött viselethez.

* Arch. Értesítő XIV (1880) 308—316. Budapest Régiségei IV 31—72 s V 152—156.